

Kur'an'a Göre Seçilmişlik Kavramı ve İsrailoğulları'nın Seçilmişliği Meselesi

Salime Leyla Gürkan*

A Reflection on the Idea of the 'Election' of Israel as Depicted in the Qur'an

The doctrine of Israel's election by God, which is a topic much discussed in academic as well as non-academic circles in the West, takes up a central place in both Jewish and Christian traditions, based on their own interpretations of election. Although Islam does not seem to share this common language of chosenness, the concept of divine election, as well as the idea of Israel's being blessed and exalted by God over other peoples, also find place in the Qur'an in connection with the tradition of prophethood. Thus, this paper attempts to discuss the Qur'anic understanding of "election" in general and of the "election of Israel" in particular, with reference to terminology and reasoning alongside a broader theological and historical context, which suggests that the Muslim are the new vicegerent of God on earth if not the ones chosen by Him. While doing this, comparisons with Jewish and Christian interpretations of the doctrine of election and the nature of being vicegerent of God as well as its place in the wider concept of divine election are also given place in the discussion.

Key words: Divine Election, Election of Israel, the Qur'an, Jews, Christians, and Muslims.

İsrailoğulları'nın Tanrı'nın kutsal kavmi olarak seçilmişliği şeklindeki Tevrat inancına dayanan seçilmişlik doktrini,¹ gerek Yahudi gerekse Hıristiyan geleneklerinde merkezî bir yere sahiptir. Aslında Tevrat başta olmak üzere tüm Yahudi kutsal kitap literatürünü, İsrail'in seçilmişlik tarihi şeklinde okumak mümkündür. Buna bağlı olarak Yahudilik, bir nevi kendi alâmet-i fârikası olan seçilmiş millet inancını, birtakım teolojik, sosyo-politik ve kültürel

* Dr., TDV İslâm Araştırmaları Merkezi, İstanbul.

¹ "Çünkü siz, Rabb'iniz olan Tanrı'ya mukaddes bir kavimsiniz; Rabb'iniz Tanrı, yeryüzündeki bütün kavimlerden kendine has kavim olarak sizi seçti" (Tesniye 7:6).

sebeplerden dolayı hâlâ korumaktadır.² Kilise tarihi boyunca benimsenen farklı yorum ve uygulamalara rağmen, Hıristiyanlık da seçilmişlikle alakalı olarak Pavlus'un ortaya koyduğu muğlak veya gizemli sayılabilecek tavrı büyük ölçüde devam ettirmektedir. Buna göre bir yandan kilise ya da Hıristiyan cemaat "hakiki İsrail" (Tanrı'nın yeni seçilmiş milleti) olarak tanımlanırken diğer yandan dünyanın sonuyla ilgili ilâhî planda Yahudilerin (eski seçilmiş millet) –tamamlanmış veya tamamlanmayı bekleyen– özel bir yere sahip olduğuna inanılmaktadır.³

Esasında seçilmişlik doktrini son bir buçuk asırdır Yahudi ve Hıristiyan dünyası arasında daha önce hiç olmadığı kadar olumlu bir ortak payda işlevi görmektedir.⁴ Bu ortak (paydalı)lık durumu, insanlığın Hıristiyan Milenyum'unun başlangıcına şahit olduğu ve "seçilmiş" Yahudi-Hıristiyan medeniyetiyle "öteki" konumundaki İslâm medeniyeti arasında cereyan ettiğine inanılan sözde "medeniyetler çatışması" şeklindeki retoriğin kimi çevrelerce daha da ilerletildiği günümüzde bariz şekilde hissedilmektedir.⁵ Bu noktada

² Seçilmişlik kavramının Yahudi geleneğindeki tarihi açılımı ile ilgili olarak bk. S. L. Gürkan, "The Jewish Concept of Chosenness: In Tradition and Transformation" (doktora tezi, Lancaster University, 2002). Buradaki "millet" kavramı modern dönemde kullanım alanı bulan teknik manasıyla değil "topluluk" veya "kavim" gibi daha genel anlamıyla kullanılmıştır.

³ Bk. Romalılara Mektup 11:25-26. Konuyla ilgili geniş bilgi için ayrıca bk. Franz Mussner, *Tractate on the Jews: The Significance of Judaism for Christian Faith*, çev. Leonard Swidler (Philadelphia: Fortress Press; London: SPCK, 1984), s. 135-53; Peter von der Osten-Sacken, *Christian-Jewish Dialogue: Theological Foundations* (Philadelphia: Fortress Press, 1986), s. 19-40.

⁴ Buradaki Yahudi ve Hıristiyan dünya tabiri, büyük ölçüde ABD ve kısmen de Avrupa endeksli, Protestan ve özellikle de Evanjelik Hıristiyanlığa ait dinî-siyasî yapılanma ve buna paralel Yahudi yapılanması manasında kullanılmaktadır. Diğer taraftan Katoliklik söz konusu olduğunda da, II. Vatikan Konsili Kararları doğrultusunda Roma Katolik Kilisesi'nin genelde diğer dinlere, özelde ise Yahudilere yönelik tavrında (hem teolojik hem de siyasî açıdan) revizyona gittiği görülmektedir. Kilise'nin Hıristiyan-Yahudi münasebeti noktasında oluşturduğu yeni teolojik düzlemde Yahudi seçilmişliği konusu merkezî öneme sahiptir. Son hususla ilgili olarak bk. Mussner, *Tractate on the Jews*, s. 1-51.

⁵ Bir nevi Amerikan "sivil dini" karşılığında Bernard Lewis tarafından ortaya atılan ve daha sonra gerek siyasî gerekse akademik çevrelerde geniş kullanım alanı bulan "Yahudi-Hıristiyan medeniyeti veya geleneği (Judeo-Christian tradition)" tabiri yerine, kimi ilmi çevrelerde İslâm'ı da içine alacak şekilde "İbrahîmî gelenek (Abrahamic tradition)" tabiri tercih edilmektedir. Bu ikinci kavramın savunucularının başında da "Yahudi-Hıristiyan-İslâmî gelenek (Judeo-Christian-Islamic heritage)" tabirini ilk defa kullanan John Esposito gelir. Bk. J. L. Esposito, *Islam: The Straight Path* (Oxford: Oxford University Press, 1994), s. xvi. Bu noktada belirtmek gerekir ki hem tüm farklılıklarına rağmen üç büyük monoteist gelenek arasında mevcut olan ortak peygamber geleneğini, dinî-ahlâkî değerleri ve tarihî tecrübeyi hem de tüm ortak noktalarına rağmen Yahudilik'le Hıristiyanlık arasında başından itibaren var olan çekişme ve zıtlığı göz ardı eden "medeniyetler çatışması" tezi, ideolojik arka planı iyi okunduğunda bilhassa Mileniarist-Evanjelik Protestanlık ve buna paralel Yahudi-Siyonist söylem açısından makul bir zemine oturmaktadır. Geniş bilgi için bk. T. P. Weber, *On the Road to Armageddon: How Evangelicals Became Israel's Best Friend* (Grand Rapids, MI: Baker Academic, 2004).

İslâm'ın ve özellikle Kur'an'ın seçilmişlik doktrini karşısındaki tavrının ne olduğu konusu, kanaatimce, büyük önem taşıyor. Zira, farklı Müslüman grupların söz konusu söylemin neresinde durdukları gerçeği bir yana, İslâm dini herhangi bir çatışmanın tarafı olmaktan çok, Yahudiliği ve Hıristiyanlığı da kapsayan tek ilâhî tevhid geleneğinin son halkası olma iddiası taşımaktadır. Diğer bir ifadeyle İslâm, Kur'an tarafından öngörüldüğü üzere, ilk olarak Hz. Âdem'e vahyedilen, Hz. Nuh ile yenilenen, Hz. İbrahim ile billurlaşan, Hz. Musa ve Hz. İsa ile organize bir karakter kazanan ve son olarak da Hz. Muhammed ile kemale erdirilip mühürlenmiş tevhid dininin nihaî merhalesi olmaktadır.⁶ Bu manada, eğer Yahudilik ve Hıristiyanlığa damgasını vuran ortak anahtar kavramlar “seçilmişlik” ve “kurtuluş” ise İslâm'ın merkezinde yatan kavramın, aşağıdaki Kur'an ayetinde de ifade edildiği gibi, “tevhid” olarak anlaşılması gerekmektedir:

De ki: Ey kitap ehli, sizinle bizim aramızda müşterek olan bir söze gelin; Allah'tan başkasına tapmayalım, O'na hiçbir şeyi ortak koşmayalım ve Allah'ı bırakıp da kimimiz kimimizi ilâhlaştırmasın.”⁷

Bununla birlikte, peygamber geleneğiyle bağlantılı olarak ilâhî seçilmişlik mefhumu ve Allah'ın İsrailoğulları'nı nimetlendirmesi ve yüceltmesi şeklindeki ifadeler, Kur'an'da da yer almaktadır. Bu makalenin amacı da, Kur'an'da ortaya konduğu şekliyle genel olarak seçilmişlik ve özel olarak da İsrailoğulları'nın seçilmişliği ve ilgili çağrışımlar üzerine bir değerlendirme yapmaktır.

“Rabb'in dilediğini yaratır ve seçer”⁸

Allah'ı, yarattıkları üzerinde mutlak irade, otorite ve tasarruf sahibi olarak tasvir eden Kur'an'da, ilâhî seçme fiili genellikle elçilik ve peygamberlik bağlamında insanlardan (ve meleklerden) bazılarının ilâhî tebliğle görevlendirilmeleri veya velilik kapsamında birtakım sâlih kulların Allah'a yakınlaştırılmaları biçiminde ortaya konulmaktadır.⁹ Peygamberlik söz konusu olduğunda Kur'an'da, “Allah, elçiliğini kime vereceğini çok iyi bilir,”¹⁰ ifadesi yer alır.

⁶ Bk. eş-Şûrâ 42/13; el-Bakara 2/136. Geleneksel Yahudi-Hıristiyan öğretisinin bir eleştirisi ve İslâm'ın vahiy zincirinin son halkası olduğu tezi ile ilgili olarak bk. Laurence B. Brown, *The First and the Final Commandment: A Search for Truth in Revelation within the Abrahamic Religions* (Beltsville, Maryland: Amana Publications, 2004).

⁷ Âl-i İmrân 3/64.

⁸ el-Kasas 28/68.

⁹ el-Hac 22/75 (krş. el-Bakara 2/90); eş-Şûrâ 42/13.

¹⁰ el-En'âm 6/124.

Bu ayetten hareketle Fahreddin er-Râzî, elçilik statüsüne yönelik iki farklı görüşe atıf yapmaktadır. Bunlardan birincisine göre, nefisler ve ruhlar birbirine eşit ve denk olduklarından (veya öyle yaratıldıklarından) nübüvvet ve risâlet makamı Allah'ın bir şereflendirmesi ve ihsanı neticesinde ortaya çıkmaktadır. İkinci görüşe göre ise insan ruhları cevher ve mahiyet bakımından aynı olmayıp bir kısmı ilâhî nurlarla aydınlanmış, yüce ve hayırlı iken, diğer bir kısmı bedenî şeylere meyleden, adi ve karışık bir tabiata sahiptir. Dolayısıyla bir insanın ruhu, birinci kısımdan olmadığı sürece vahyi ve risâleti kabule elverişli değildir; buna paralel olarak peygamberler, gerek cismanî gerekse ruhanî açıdan diğer insanlardan farklıdır.¹¹ Benzer şekilde İbn Haldûn da idrak açısından beşerî nefisleri üç kategoride değerlendirirken, en alt mertebeye idrak kabiliyeti maddî seviyede kalan ve üst sınırında âlimlerin yer aldığı sıradan insanları, ikinci mertebeye ruhanî idrak seviyesine ulaşan evliyaları, en üst mertebeye de bilhassa vahiy anında ortaya çıktığı üzere beşeriyete has cismânîlikten tamamen soyutlanarak melekler zümresine geçme kabiliyetine sahip bir fitratla yaratılmış olan peygamberleri koyar. İbn Haldun'a göre peygamberler, tabiatlarında mevcut olan ismet, itidal ve istikamet sıfatları gereği cismanî engellerden temizlenmişlerdir.¹² Bu doğrultuda Fahreddin er-Râzî tarafından söz konusu ayete şöyle mana verilmektedir: Her kim risâleti alma-ya müsait sıfatlara sahipse ancak o kişi nübüvvetle görevlendirilir; bu sıfatları ise Allah'tan başkası bilemez.¹³ Ayrıca nefis mertebelerinin en yükseğine işaret eden risâlet durumunda da fazlalık ile noksanlık, kuvvet ile zayıflık bakımından farklılıklar mevcuttur. Bu sebeple peygamberlerin mertebeleri de aynı şekilde birbirinden farklı olmaktadır.¹⁴

Terminoloji söz konusu olduğunda Kur'an'da Allah'ın seçmeye yönelik iradesiyle bağlantılı olarak dört ayrı fiil yer alır: "istifâ", "ictibâ", "ihtiyâr" ve

¹¹ Fahreddin er-Râzî (ö. 606/1209), *Mefâtihu'l-gayb: et-Tefsîrû'l-kebir*, nşr. M. Muhyiddin Abdülhamîd (Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsî'l-Arabî, 1934-62), XIII, 176; VIII, 31.

¹² İbn Haldûn, *Mukaddime*, çev. Süleyman Uludağ (İstanbul: Dergâh Yayınları, 1982), I, 371-72.

¹³ Fahreddin er-Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, VIII, 31.

¹⁴ Bk. el-Bakara 2/253. Yahudi anlayışına göre, hepsi de Musa peygamberden önce yaşamış ve sayıları yediyle sınırlı olmak üzere, diğer milletlerden de peygamberler çıkarılmıştır. Fakat İsrailoğulları kavmi, ilâhî vahyin özel ve seçilmiş taşıyıcıları ve dolayısıyla peygamberliğin kendileriyle özdeşleştiği topluluk olarak bu konuda ayrıcalığa sahiptir. Buna paralel olarak tıpkı İsrail ile diğer milletler arasında olduğu gibi, söz konusu yedi peygamber (Balam, Beor, Elişa ben Barakel, Eyub ve üç arkadaşı) ile İsrail peygamberleri arasında da –vahiy alma şekli ve aldıkları vahyin muhtevası açısından– fark söz konusu olmaktadır. Bk. *Genesis Rabbah* 52:5; *Leviticus Rabbah* 1 ve 9.

“tafdîl”. Birtakım vurgu farklılıklarına rağmen, bu kelimelerin hepsi de genel olarak hem peygamberler hem de Allah'ın sıradan insanlar arasından seçip yücelttiği kişiler için kullanılmaktadır. “Temiz ve duru olma” manasındaki “sfv” kökünden türeyen ve “bir şeyin en saf ve halis olan özünü almak” veya “bir şeyi arı ve duru kılmak” şeklinde tarif edilen “istifâ” fiiline, Râgıb el-İsfahânî ve Fîrûzâbâdî “bir şeyin yaratılış bakımından en saf ve temiz olanını alıp seçmek” şeklinde mana vermişlerdir.¹⁵ Elmalılı'ya göre de bu kelime hem yaratma hem de tercih etme ile bağlantılı olduğundan, Allah'ın kullarına ve özellikle peygamberlerine yönelik “istifâ”sı hem onları mutlak bir saf-lık üzere yaratması hem de bu saf ve halis tabiatları sebebiyle onları tercih edip seçmesi biçiminde tezahür etmektedir.¹⁶ Bu fiil, Kur'an'da on üç yerde geçmekte ve özellikle Hz. Âdem, Hz. Nuh, İbrahim ve İmrân aileleri, Hz. Musa, Hz. Meryem, Tâlût, insan ve meleklerden elçiler, Rabb'in seçtiği kullar ve bir de İslâm dini için kullanılmaktadır.¹⁷

“Toplamak” manasındaki “cbv” kökünden türeyen “ictibâ” fiili ise genellikle kulun kendisinden bir gayret olmaksızın “Allah'ın bir kişiye nübüvveti veya ilâhî feyzi tahsis etmesi, onu şerefli kılması, bu yolda beğenip seçmesi” şeklinde anlaşılmıştır. Bu durum, peygamberler için olduğu gibi sâlihler, sıddıklar, şehitler ve onlara yakın olanlar için de geçerlidir.¹⁸ Nitekim bu fiil Kur'an'da peygamberlere, İslâm ümmetine ve Rabb'in seçtiği kullara atıfla dokuz yerde geçer.¹⁹ “Hayırlı olmak” manasındaki “hyr” kökünden türeyen “ihtiyâr” kelimesi de genellikle peygamberlikle bağlantılı olarak anlaşılmakta ve “bir şeyin en hayırlısını seçme” veya “bir şeyi hayırla seçme” gibi manalara hamledilmektedir.²⁰ Kur'an'da Hz. Musa'ya ve İsrailoğulları'na atıfla ve Rabb'in dilediği işler bağlamında dört ayrı yerde kullanılmaktadır.²¹

¹⁵ Bk. İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, “sfv” md.; Râgıb el-İsfahânî, *el-Müfredât*, “sfv” md.; Fîrûzâbâdî, *Kâmus Tercemesi*, IV, 1040.

¹⁶ Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır (ö. 1358/1942), *Hak Dini Kur'an Dili* (İstanbul: Azim Dağıtım), II, 347-48.

¹⁷ Bk. M. F. Abdülbâkî, *el-Mu'cem*, “sfv” md. Bu fiil ayrıca “mustafayna'l ahyar” kalıbıyla Hz. İbrahim, Hz. İshak ve Hz. Yakub için de kullanılmaktadır.

¹⁸ İsfahânî, *el-Müfredât*, “cby,” md.; Fîrûzâbâdî, *Kâmus Tercemesi*, IV, 869; Fahreddin er-Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, XX, 135.

¹⁹ Bk. Abdülbâkî, *el-Mu'cem*, “cbv” md.

²⁰ Fahreddin er-Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, XV, 15; İsfahânî, *el-Müfredât*, “hyr” md.; Fîrûzâbâdî, *Kâmus Tercemesi*, II, 312.

²¹ Bk. Abdülbâkî, *el-Mu'cem*, “hyr” md. Bu fiil ayrıca “ahyar” kalıbıyla Hz. İsmail, Hz. Zülkifl ve Hz. Elyesa için de kullanılmaktadır. *İstifâ*, *ictibâ* ve *ihtiyâr* kelimelerinin Kur'an'daki kullanımı ile ilgili daha geniş bilgi için bk. Mustafa Sinanoğlu, “Kitab-ı Mukaddes ve Kur'an-ı Kerim'de Nübüvvet” (doktora tezi, Marmara Üniversitesi 1995), s. 238-41.

Son olarak fazlalık ve üstünlük manasındaki “fdl” kökünden türeyen ve sözlük manası “üstün ve faziletli kılmak” olan “tafdîl” fiili yer almaktadır. İsfahânî, bu fiili üç ayrı kısımda değerlendirir: a) Cins yönünden: hayvan cinsinin nebat cinsine üstünlüğü, b) Çeşit yönünden: insanın diğer hayvan cinsine üstünlüğü,²² c) Zât yönünden: bir insanın başka bir insana üstünlüğü.²³ Buna göre, ilk iki grup değişken olmadıklarından çoğalıp eksilmeleri söz konusu değildir; üçüncü grup ise arızî olup sonradan kazanımı (veya kaybedilmesi) mümkündür.²⁴ Nitekim insanlar arasındaki derece farklılıkları, Kur’an’da çeşitli ve kısmen de değişken birtakım unsurlara atfedilmektedir. Buna göre insanların birbirlerine üstün kılınması, dinî ve ahlâkî yönden olabileceği gibi rızık, akıl, ilim gibi dünyevî konularda da gerçekleşebilmektedir.²⁵ Bu manada “tafdîl” fiili de, yine İsrailoğulları’na, peygamberlere, mümin kullara ve yaratılmışlara atıfla on dört yerde kullanılmaktadır.²⁶

Seçme fiiline karşılık gelen bu dört kelime arasında hem vurguladıkları manalar hem de kullanım alanları açısından belli farkların olduğunu söylemek yanlış olmasa gerekir. İlgili kelimelerin kökenleri ve kullanıldıkları yerler göz önünde bulundurulduğunda, “istifâ” fiilinde “temiz ve halis kılma”, “ictibâ”da “yakınlaştırma”, “ihtiyâr”da “hayırlı olanı gözetme”, “tafdîl”de ise “nimetlendirme” özelliklerinin baskın olduğu görülür. Diğer taraftan “istifâ” kelimesi ile diğer üç kelime (ictibâ, ihtiyâr ve tafdil) arasında da önemli bir nüansın söz konusu olduğunu belirtmekte fayda var. Zira bu dört fiilin hepsi de gerek peygamberler gerekse diğer insanlardan seçilmiş olanlar için kullanılmakla birlikte, “istifâ” fiili nübüvvet ve elçilikle bağlantılı olarak kullanımının yanı sıra, saf ve halis tabiata sahip olma özelliğini de beraberinde getirmektedir. Her istifâ fiilinin muhatabı olan kişi peygamber olmamakla birlikte –mesela Hz. Meryem ve Tâlût örneklerinde olduğu gibi– bu tür ilâhî seçime mazhar olmak, seçilenin şahsında yaratılmış bulunan aslî ve fitrî bir saflığa ve yüceliğe işaret etmektedir.²⁷ Nitekim çoğu müfessir ve dilci tarafından da

²² Bk. el-İsrâ 17/70.

²³ Bk. en-Nisâ 4/32, 34, 95.

²⁴ İsfahânî, *el-Müfredât*, “fdl” md.

²⁵ en-Nahl 16/71; en-Nisâ 4/32, 34.

²⁶ Bk. Abdülbâkî, *el-Mu’cem*, “fdl” md.

²⁷ “Ey Meryem, Allah seni seçti, temizledi ve seni dünyanın kadınlarına üstün kıldı” (Âl-i İmrân 3/42). “...Allah onu [Tâlût’u] sizin üzerinize [hükümdar] seçti, onun bilgisini ve gücünü artırdı. Allah mülkünü dilediğine verir” (el-Bakara 2/247). Fahreddin er-Râzî’ye göre burada Tâlût’un seçimi için “istifâ” fiili kullanılmak suretiyle peygamberlik gibi hükümdarlığın da, verasetle değil, Allah’ın dilemesi ve tercihi ile gerçekleştiği vurgulanmaktadır. Bk. *Mefâtihu’l-gayb*, VI, 173.

vurgulandığı gibi, saf olanı hem yaratmayı hem de tercih etmeyi gerekli kılan “istifâ” fiili, bu şekilde mutlak ve değişmez bir vasfa ve mertebeye işaret etmektedir. Onun için bu tür seçilmişlikte sâfiyet, merkezî bir rol oynamaktadır. Aynı sebepten “istifâ” fiilinin özel muhatabı olan ve İslâm'a göre son peygamber konumundaki Hz. Muhammed'in isminde (Mustafâ) ifadesini bulduğu üzere seçilmişlik sıfatıyla özdeşleşen peygamberler, sıradan insanlardan farklı olarak Allah tarafından korunmuş, masum ve yüce şahsiyetler olarak tasvir edilmişlerdir. Söz konusu masumiyet ve yücelik vasıfları ister doğuştan ister sonradan bahşedilmiş olsun, Allah onları bu özellikleriyle ve doğru yol üzere seçtiğinden, yani bu özellikleri sebebiyle Allah'ın tebliğinin özel taşıyıcıları ve uygulayıcıları olmaya hak kazandıklarından günahattan uzak olmak, bu seçilmişlikte aslî bir unsur olmaktadır.²⁸ Nitekim Kur'an'da peygamberlerin isyana düşmeleri söz konusu (veya mümkün) olsaydı, onların da tüm ibadetlerinin boşa çıkacağı belirtilmektedir.²⁹ Başka bir ifadeyle, büyük günah işleme durumunda peygamberlerin, güvenilirlik ve yol göstericilik ve dolayısıyla üstünlük bağlamında diğer insanlardan farkları kalmazdı.

Buraya kadar yer alan açıklamalardan çıkan neticeye göre ilâhî seçme fiili, Allah'ın mutlak iradesinin ve hikmetinin sonucu olup farklı keyfiyetlerde veya derecelerde cereyan etmektedir. “İstifâ” ise bu seçilmişlik türleri içinde en üst mertebeye işaret etmektedir. Peki, İsrailoğulları'nın seçilmişliği bu genel manada ilâhî seçilmişliğin neresinde yer almaktadır?

“Biz İsrailoğulları'nı bir bilgiye göre âlemlere üstün kıldık”³⁰

Kur'an'da Hz. Yakub'un çocukları ve torunlarını; onların soyundan gelip Hz. Musa şeriatına uyan Yahudileri ifade etmek üzere “Benî İsrail” (İsrailoğulları), “hûd”, “hâdû” ve “yehûd” (Yahudi) kelimeleri kullanılır. Her ne kadar

²⁸ el-Enbiyâ 21/73. Peygamberlere has olan masumiyet (ismet) sıfatının doğuştan mı, yoksa nübüvvetle birlikte mi devreye girdiği veya küçük günahları kapsayıp kapsamadığı konusunda İslâm âlimleri tarafından farklı görüşler ileri sürülmüştür. Biz bu noktada, Ehl-i sünnet uleması tarafından hemfikir olunan bir noktaya işaret etmekle yetineceğiz. Buna göre peygamberler bilerek veya unutarak büyük günah işlemekten ve yanılarak işledikleri küçük günaha ısrar etmekten korunmuşlardır.

²⁹ el-En'âm 6/88. Ayetle ilgili açıklama için bk. Muhammed b. Cerir et-Taberî (ö. 310/923), *Câmi'u'l-beyân fi tefsiri'l-Kur'ân* (Beyrut: Dârü'l-Fikr, 1984), V, 263; İsmail b. Ömer b. Kesîr (ö. 774/1373), *Tefsirü'l-Kur'âni'l-azîm*, thk. Muhammed İbrahim Bennâ (İstanbul: Kahraman Yayınları, 1984), III, 292.

³⁰ ed-Duhân 44/32.

İsrailoğulları ve Yahudi isimleri, Kur'an'da birbirinin yerine geçecek şekilde yer alsada, İslâm literatüründe ilki daha ziyade Hz. Yakub'un soyundan gelen, Hz. Musa tarafından Mısır'dan çıkarılan ve Sînâ'da Allah'ın kendilerinden söz (mîsak) aldığı grubu ifade etmek için, ikincisi ise İsrailoğulları soyundan gelenlerin yanı sıra, başka ırklara ait olup sonradan bu dine girenleri nitelemek için kullanılmaktadır. Buna bağlı olarak İsrailoğulları ismi genellikle İslâm öncesi dönemde vuku bulan olayların anlatıldığı ayetlerde ve Mekkî sûrelerde sıklıkla geçer. Yahudi kelimesi ise neredeyse tamamen Medenî sûrelerde yer almakta ve daha çok Hz. Muhammed döneminde yaşayan ve aynı zamanda Kur'an'ın da muhatabı olan Yahudilere hitaben kullanılmaktadır. Bununla birlikte, Bakara sûresi gibi kimi Medenî sûrelerde dönemin Yahudilerini hedef aldığı halde, "Ey İsrailoğulları" hitabıyla başlayan ayetler de mevcuttur.³¹

Kur'an'da Hz. Musa ve İsrailoğulları'yla ilgili kıssalara, Hz. İsa ve Hıristiyanlar da dahil olmak üzere, diğer geçmiş peygamber ve kavimlerle ilgili olaylardan daha geniş yer ayrılmıştır. Müstakil olarak Hz. Musa'dan ve Firavun'la mücadelesinden bahseden ayetlerin dışında yirmi dört farklı sûrede İsrailoğulları ve Yahudilere dair bilgiler tekrarlanmaktadır. Ayrıca Bakara ve A'râf sûrelerinin büyük bir bölümü tamamen İsrailoğulları ile ilgili geçmiş olaylara veya Yahudilere yönelik uyarı ve hatırlatma cümlelerine hasredilmiştir.³² İsrailoğulları ile alakalı kıssalara Kur'an'da bu denli geniş yer verilmesinin belli başlı sebepleri, İslâm âlimleri tarafından genellikle Müslümanların Yahudilerle temas halinde olması ve onların son dinin muhatabları arasında yer alması, Hz. Muhammed ile Hz. İbrahim ve İsrailoğulları/Yahudiler arasındaki müşterek temeli vurgulama gereği, onlara kendi dinlerinde ve tarihlerinde meydana gelen sapmaları gösterme ihtiyacı, son peygamberin kendi aralarından çıkacağı şeklindeki Yahudi tezine ve seçilmişlik iddiasına açıklık getirme zarureti şeklinde izah edilmektedir. Bu sebepler doğrultusunda Kur'an'da İsrailoğulları ve Yahudilerle ilgili ayetlerde hem olumlu hem olumsuz ifadeler kullanılmaktadır. Bir taraftan Allah'ın geçmişte İsrailoğulları'na bahsettiği nimetler, onları âlemlere üstün kılması o dönemin Yahudilerine hatırlatılırken³³ diğer taraftan onların (İsrailoğulları'nın), içlerinden çok azı hariç, Rabb'lerine verdikleri sözde durmamaları ve günahlarından dolayı lanetlenmeleri hususuna dikkat çekilmektedir.³⁴

³¹ Bk. Ö. F. Harman, "İsrâil (Benî İsrâil)," *DA*, XXIII, 194.

³² el-Bakara 2/40-146; el-A'râf 7/137-71.

³³ el-Bakara 2/47, 122; Câsiye 45/16; Duhân 44/32.

³⁴ el-Bakara 2/83, 93, 100; el-Mâide 5/12-13; krş. Âl-i İmrân 3/113-15; el-A'râf 7/159.

İsrailoğulları'nın nimetlendirilmeleri ve âlemlere üstün kılınmalarını ifade eden ayetleri, Kur'an'ın insanlık (hilâfet) ve peygamberlik (risâlet) tasavvuru ve bu tasavvurun temelinde yatan tevhid inancına atıfla anlamak gerekir. Her şeyden önce, İsrailoğulları'nın üstün kılınmaları şeklindeki Kur'an ifadesi, beş ayrı ayette yer almakta ve birinde "ihtiyâr",³⁵ diğer dördünde ise "tafdîl"³⁶ kalıbıyla kullanılmaktadır:

Ey İsrailoğulları, size verdiğim nimetimi ve sizi âlemlere üstün kıldığımı hatırlayın.³⁷

Yukarıya alıntılanan ayette de görüldüğü gibi, "tafdîl" kalıbının kullanıldığı ilgili ayetlerde "nimetlendirme" ve "üstün kılma" fiilleri art arda zikredilmekte ve bu şekilde adeta söz konusu üstünlüğün nimet verme ameliyesiyle bağlantılı oluşuna dikkat çekilmek istenmektedir. Ayrıca ilgili fiillerin kullanım sırası göz önünde bulundurulduğunda, nimet verme fiilinin daima üstün kılma (tafdîl) fiilinden önce geldiği görülür ki bu öncelik-sonralık durumu da nimetlendirmenin bir bakıma üstün kılmanın sebebi olduğuna işaret etmektedir. Bu şekilde ayet, "Size verdiğim nimetimi ve (böylece) sizi âlemlere üstün kıldığımı hatırlayın" şeklinde anlamlandırılabilir. Nitekim çoğu Kur'an meallerinde ve tefsirlerde de bu husus vurgulanmış, İsrailoğulları'nın "âlemlere" üstün kılınması ifadesi, "bir zamanlar" ve "kendi zamanlarının toplumları" üzerine üstün kılınma şeklinde açıklanmıştır.³⁸ Bu şekilde nimetlendirme ve üstün kılma vasfının zamanla ve belli şartlarla kayıtlı olduğunun altı çizilmektedir. Zira kayıtsız şartsız nimet verme ve üstün kılma durumunda, İsrail kavminin nimete nankörlük etmek ve ahdi ihlalle suçlanması neticede içlerinden hak üzere devam eden bir grup hariç, lanetlenmeleri şeklindeki Kur'an ifadeleri mesnetsiz olurdu.³⁹ Dolayısıyla Kur'an açısından İsrailoğulları'nın üstün kılınmasının mahiyetini anlayabilmek için onlara hangi konularda ve hangi keyfiyette nimet bahşedildiğinin bilinmesi gerekmektedir. Aslında bunun izahı yine ilgili ayetlerden birinde yapılmaktadır:

³⁵ ed-Duhân 44/32.

³⁶ el-Bakara 2/47, 122; el-A'râf 7/140; el-Câsiye 45/16.

³⁷ el-Bakara 2/47.

³⁸ Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, I, 264-65; Muhammed b. Ömer ez-Zemahşerî (ö. 538/1144), *el-Keşşâf 'an hakâiki gavâmizi't-tenzil ve 'uyûni'l-ekâvil fi vücûhi't-te'vil* (Riyad: Mektebetü'l-Ubeykan, 1418/1998), V, 473; Fahreddin er-Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, III, 52; İbn Kesîr, *Tefsîrü'l-Kur'ân*, I, 118, 126.

³⁹ Bk. el-Mâide 5/12-13; el-Bakara 2/88, 90; en-Nisâ 4/52.

Andolsun biz, İsrailoğulları'na kitap, hüküm (hikmet ve hükümlerlik) ve peygamberlik verdik, onları güzel rızıklarla besledik ve onları âlemlere üstün kıldık ve onlara bu (din) iş(in)de açık deliller verdik.⁴⁰

Bu ayeti, “kitap, hüküm ve peygamberlik vermek ve güzel rızıklarla beslemek suretiyle âlemlere üstün kıldığımız İsrailoğulları” şeklinde okumak da mümkündür. Çeşitli müfessirler tarafından da vurgulandığı üzere, İsrailoğulları gerçekten geçmişte birçok mucizeyle ve hükümlerlikla desteklenmiş olmalarının yanı sıra, içlerinden çok fazla peygamber çıkarılması ve kutsal kitap indirilmesi bakımından da hiçbir kavme nasip olmayan bir ayrıcalığa sahip olmuş ve bu nimetlerden dolayı hem madden hem mânen kendi zamanlarının toplumlari üstünde bir konumda yer almışlardır.⁴¹ Diğer taraftan Kur'an'da söz konusu nimetlendirme ile bağlantılı olarak İsrailoğulları'ndan alınan mîsak vurgulanmaktadır:

Ey İsrailoğulları, size verdiğim nimetimi hatırlayın, bana verdiğiniz sözü tutun ki ben de size verdiğim sözü tutayım.⁴²

Bahsi geçen ahdin muhtevası yine Bakara sûresinin bir başka ayetinde belirtilmektedir:

Hani İsrailoğulları'ndan, “Allah'tan başkasına kulluk etmeyin, anaya-babaya, yakınlara, yetimlere, yoksullara iyilik yapın, insanlara güzel söz söyleyin, namazı kılın, zekâtu verin!” diye söz almıştık.⁴³

Tanrı ile İsrail arasındaki ahdin sonraki nesillerle yenilediği şeklindeki Tevrat bilgisine paralel olarak⁴⁴ Kur'an'da da yukarıda zikredilen şartlar doğ-

⁴⁰ el-Câsiye 45/16.

⁴¹ İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'ân*, I, 118, 126; Zemahşerî, *el-Keşşâf*, V, 473, 485; Ebû Abdullah Muhammed b. Ahmed el-Kurtubî (ö. 671/1273), *el-Câmi' li-ahkâmî'l-Kur'ân*, haz. Muhammed İbrahim Muhammed Hifnâvî, thr. Mahmud Hâmid Osman, 2. bs. (Kahire: Dârü'l-Hadîs, 1416/1996), XV, 143; Muhammed Reşid Ruzâ (ö. 1354/1935), *Tefsîrû'l-Kur'âni'l-hakîm: Tefsîrû'l-menâr* (Kahire 1373-80/1953-61), I, 305.

⁴² el-Bakara 2/40. Krş. “Bugün sana emretmekte olduğum Allah'ın Rabb'in bütün emirlerini tutmak suretiyle onun sözünü iyice dinlersen, Allah'ın Rab dünyanın bütün milletlerine seni üstün kılacaktır; ve... bütün bu bereketler senin üzerine gelecek ve sana erişecektir... Fakat...onun sözünü dinlemezsen, bütün şu lanetler senin üzerine gelecekler...” (Tesniye 28:1-2, 15; ayrıca bk. 7:12-13; 11:26-28).

⁴³ el-Bakara 2/83. Ayrıca bk. el-Mâide 5/12; krş. Tesniye 5:6-21; 10:19-20.

⁴⁴ Tevrat'ta ifade edildiği üzere Tanrı, İsrailoğulları ile Hz. Musa'nın önderliğinde önce Horeb'de, daha sonra Moab'da iki kez ahit yapmış; daha sonra bu ahit Yeşu, Davud ve sonraki İbrâni peygamberlerin ve liderlerin dönemlerinde yenilenmiştir. Bk. Tesniye 5:1-5; 29:1; Yeşu 24:25; II. Samuel 7:4-18; II. Krallar 23:1-3; Hoşea 2:21-22; Yeremya 31:31-34; Hezekiel 16:60; Nehemya 10:29:30.

rultusunda İsrailoğulları'yla ilk olarak Sînâ'da yapılan "mîsak"ın dışında, daha sonra gelen nesillerle de ahitleşildiğini ima eden ayetler vardır:

Hani sizden (ey Yahudiler), "Birbirinizin kanlarını (haksız yere) akıtmayın, birbirinizi yurtlarınızdan çıkarmayın!" diye kesin söz almıştık...⁴⁵

Bu noktada zihinlere, neden başka bir kavme değil de İsrailoğulları'na bunca nimetin verildiği ve karşılığında da onlardan hak din üzere yaşama sözü alındığı sorusu gelebilir. Kanaatimce bu soru Kur'an'da (ve benzer şekilde Tevrat'ta) iki hususa atıfla cevaplandırılmaktadır. Buna göre İsrailoğulları'nın seçilmesinin ardında yatan sebeplerden biri temsil ettikleri gelenekle, diğeri ise o dönem içinde buldukları durum veya konumla alakalıdır. Yani konu, İsrailoğulları'nın bir yandan Hz. İbrahim'in, Hanîf dininin kendisiyle özdeşleştiği peygamberin soyundan gelmeleri ve dolayısıyla onun mesajının taşıyıcısı olmaya en uygun aday olmaları, diğeri yandan da Firavun tarafından ezilmiş durumda bulunmalarındır.

"Biz İbrahim'i dünyada beğenip seçmiştik"⁴⁶

Hz. İbrahim, İslâm açısından, Hz. Âdem'le başlayıp Hz. Muhammed'le sona eren nübüvvet geleneğinde özel bir konuma ve öneme sahip bir peygamberdir. Gelenek içerisinde büyük peygamberlerden (ülû'l-azm) kabul edilen ve yirmi ayrı sûrede kendisinden bahsedilen Hz. İbrahim, aynı zamanda üç büyük (tek tanrılı) dinin ortak referans noktalarından biridir. Onun için İbrahim peygambere atıf yapmadan İsrailoğulları'nın seçilmişliğini anlamak veya anlamlandırmaya çalışmak imkânsızdır.

Yahudiler, başta Hz. Musa olmak üzere, tüm İbrânî peygamberlerinin ve İsrailoğulları'nın neseben –yani Yakub ve İshak yoluyla– bağlı bulunduğu ve seçilmişliğin başlangıç noktası kabul edilen İbrahim'in gerçek ve tek vârisleri olma iddiasındadır.⁴⁷ Her ne kadar işin inanç boyutunu, söz konusu etnik bağlantıdan ayırmak mümkün değilse de, Tevrat ve dolayısıyla Yahudi anlayışında dinîlik, daha ziyade etnisiteye tâbi bir unsur olarak ortaya konulmaktadır. Diğeri bir ifadeyle, inançtan ziyade nesebe dayanan münasebet, İbrahim'le başlayan İsrail seçilmişliğinde ve Yahudi kimliğinde merkezî rol oynadı.

⁴⁵ el-Bakara 2/84.

⁴⁶ el-Bakara 2/130.

⁴⁷ Tekvin 12:2; 21:12.

maktadır.⁴⁸ Buna göre, İsrailoğulları ve aynı şekilde Yahudiler, Yakub soyundan geldikleri için ataları olan İbrahim, İshak ve Yakub'un Tanrı'sına tapmakla yükümlü tutulmakta;⁴⁹ yine aynı sebepten İsrail kavmi ahdi ihlâl etmek suretiyle yoldan çıktığında dahi Tanrı'nın İbrânî atalarına olan sevgisi ve onlara verdiği sözün gereği olarak sonsuza kadar seçilmiş millet olma vasfını korumaktadırlar.⁵⁰

Hıristiyanlık söz konusu olduğunda da İsa Mesih'in yanı sıra, kendisi de aslen bir Yahudi olan Pavlus tarafından ifade edildiği üzere, İbrahim soyuna mensubiyet hakiki İsrail'i, yani Tanrı'nın yeni seçilmiş milletini belirlemede önemini devam ettirmektedir. Her şeyden önce Davud soyundan gelen ve bu yolla neseben Yakub'a ve İbrahim'e dayanan kurtarıcı İsa Mesih, Hıristiyan inancında merkezî konumda bulunmaktadır.⁵¹ Fakat bu yeni dinî oluşumda İbrahim'in gerçek nesli, sadece Yakub soyundan gelenleri (beden'in çocukları) değil, hem Yahudiler hem de Yahudi olmayanlar içerisinde Tanrı'nın lütfunu mazhar olanları (vaad'in çocukları) içine almaktadır.⁵² Bu manada Yahudi unsuru ve Yahudi seçilmişliği ilkesi tamamen ortadan kalkmamakla birlikte, Pavlus'un mektuplarında ifade edildiği üzere, Hıristiyanlığın öngördüğü yeni İsrail ve yeni seçilmişlik anlayışı hem etnik hem de dinî boyuta sahip; ama aynı zamanda her ikisini de aşan, ilâhî ve gizemli bir düzleme oturtulmaktadır.⁵³ Bununla birlikte, Pavlus'un kullandığı metaforu kullanacak olursak, seçilmişlik ağacının gövdesini temsil eden fizikî İsrail'in, yani Yahudilerin, en sonunda kurtuluşa ulaşacağı ifade edilmektedir.⁵⁴

Diğer taraftan Hz. İbrahim'in Kur'an'da ismi geçen büyük peygamberlerinden biri olması ve tevhid inancına dayanan "Hanîflik" ile özdeşleşmesi sebebiyle İslâm dini ve Müslümanlar için taşıdığı dinî önem tartışma götürmez

⁴⁸ Tekvin 21:8-14; 27:1-39.

⁴⁹ "Yüce olan, milletlere miraslarını tahsis edip insanogluunu ayırdığı zaman, tanrıların sayısına göre kavimlerin sınırlarını belirledi; Rabb'in payı ise kendi kavmi idi, Yakub O'nun mirasının hissesi" (Tesniye 32:9; ayrıca bk. 4:15-20; I. Tarihler 16:8-18).

⁵⁰ Tesniye 4:25-31; II. Krallar 13:23; krş. Romalılara Mektup 9:4-5. İsrail'in isyanına rağmen ahdin sürekliliği olduğu şeklindeki Yahudi inancının Rabbinik literatürdeki yeriyle ilgili olarak bk. Berakoth 32b; *Exodus Rabbah* 24:1; 31:10; 33:2; *Deuteronomy Rabbah* 3:7.

⁵¹ Romalılara Mektup 9:1-5.

⁵² Romalılara Mektup 9:6-26.

⁵³ "Acaba Rab'de haksızlık var mıdır? Hâşâ. Çünkü Musa'ya diyor: 'Merhamet ettiğime merhamet edeceğim ve acıdığuma acıyacağım.' Öyleyse (kurtuluş), ne insan iradesine ne de amele bağlıdır, fakat sadece merhamet eden Rabb'e bağlıdır" (Romalılara Mektup 9:14-16).

⁵⁴ Bk. Romalılara Mektup 11:1-27.

bir konudur. Nitekim Kur'an'da Allah'ın dostu ve peygamberi olarak nitelen-
dirilen Hz. İbrahim'in şu özellikleri vurgulanmaktadır:

İbrahim, gerçekten Hakk'a yönelen, Allah'a itaat eden bir önderdi; ortak
koşanlardan değildi. O'nun nimetlerine şükrediciydi. (Allah) onu seçmiş
ve doğru yola iletti. Ona dünyada iyilik vermiştik. Muhakkak ki o, ahi-
rette de sâlihlerdendir.⁵⁵

Ayetin devamında Hz. İbrahim'in sahip olduğu tüm bu vasıflar sebebiyle
Hz. Muhammed'e şöyle hitap edilmektedir:

Sonra sana, "Allah'ı birleyerek İbrahim'in yoluna uy; o, ortak koşanlardan
değildi" diye vahyettik."⁵⁶

Hz. Muhammed'in soyunun, Hz. İsmail yoluyla, Hz. İbrahim'e dayanıyor
olması ise Allah'ın seçip yücelttiğini belirttiği Âdem ve Nuh peygamberlere,
İbrahim ve İmrân ailelerine atıfla, "Onlar birbirinden türeyen nesillerdir" sö-
zünün işaret ettiği hususun diğer bir boyutunu, yani (en azından Kur'an'da
ismi geçen) peygamberler arasındaki birliğin nesep boyutunu ortaya koy-
maktadır. Kimi müfessirlere göre ayette geçen "birbirinden türeyen nesil"
şeklindeki ifade, peygamberler arasındaki kan birliğine değil, din birliğine işa-
ret etmektedir.⁵⁷ Aslında söz konusu ayetin genelindeki asıl vurgunun din
birliğine yönelik olduğu, peygamberlerin dinî ve ahlâkî vasıfları dolayısıyla
birbirlerine benzeyip bu özelliklerinden dolayı diğer insanlara üstün tutuldu-
ğu noktasında herhangi bir tereddüde yer olmamakla birlikte, bu durum on-
lar arasında kan birliği olmadığı anlamına gelmemektedir. Bilakis Kur'an ve
Yahudi kutsal metinlerinde yer alan nesep bilgileri, söz konusu peygamberle-
rin soy bakımından da birbirlerine bağlı olduğunu göstermekte ve ayette de
bunun aksini düşünmeyi gerektirecek bir delil bulunmamaktadır.⁵⁸

Ayette zikredilen İbrahim ve İmrân aileleri ifadesiyle ne kastedildiği nok-
tasında tefsirlerde farklı yorumlar yer alır. Genel görüş burada İbrahim ve

⁵⁵ en-Nahl 16/120-22.

⁵⁶ en-Nahl 16/123. Benzer ayetler için bk. Âl-i İmrân 3/95; el-En'âm 6/161.

⁵⁷ Taberî, *Câmi'u'l-beğân*, III, 234-35.

⁵⁸ Bk. el-En'âm 6/84. Hz. Âdem'in bilinen ilk insan olduğu, Hz. Nuh'un şirk ortaya çıktıktan
sonra gönderilen ilk peygamber ve en azından Orta Doğu'yu içine alan Tufan hadisesinden
kurtulan tek peygamber olduğu, Hz. İbrahim'in ise, Hz. Musa ve Hz. Muhammed'in yanı
sıra, İmrân ailesi ile kastedilen Hz. Meryem ve Hz. İsa da dahil olmak üzere, kendisinden
sonra gelen ve Kur'an'da ismi geçen peygamberlerin hemen hepsinin atası olduğu göz
önünde bulundurulduğunda, söz konusu peygamberler arasındaki birliğin hem dinî hem de
etnik boyuta sahip olduğunu düşünmek yanlış olmasa gerektir.

İmrân soyundan olan müminlerin veya o soydan gelen peygamberlerin kasdedildiği yönündedir.⁵⁹ Bilhassa Hz. İbrahim, daha önce de ifade edildiği gibi, kendisinden sonra gelen bütün peygamberlerin ortak atası olan ve her üç tevhid dini mensuplarının da kendisine aidiyet iddiasında buldukları bir şahsiyet olarak öne çıkmaktadır. Nitekim, Hz. İbrahim'in Kur'an'da kendisine uyulan bir önder (ümme) olarak isimlendirilmesi de onun bu özelliğinin teyidi olmaktadır.⁶⁰ Ayrıca, "Ona dünyada iyilik vermiştik" şeklindeki Kur'an ifadesi, kimi müfessirler tarafından Allah'ın İbrahim'i bütün insanlara sevdirmesi, ardından "güzel bir hatıra ve dillerde dolaşan güzel bir öğüt" bırakması şeklinde anlaşılmaktadır.⁶¹ Dolayısıyla, İbrahim peygamberin şahsiyeti ve konumuyla alakalı tüm bu sebeplerden ötürü, İbrahim'in ya da İbrahim dininin gerçek tâbilerinin kimler olduğu sorusu, Kur'an'da da gündeme gelmektedir.

Bu noktada, Kur'an'da yer aldığı şekliyle Hz. İbrahim'e aidiyet konusunu, Yahudi geleneğinde ortaya konulduğu biçiminden ayıran önemli bir farkın altını çizmek gerekmektedir. Tevrat ve Yahudi sözlü geleneğine göre İbrahim, Tanrı'ya inanan (ilk mühtedi) ve onun emirlerine itaat eden⁶² ve aynı zamanda ilk defa peygamber olarak nitelendirilen kişi olmakla beraber, onun Yahudilik açısından taşıdığı asıl önem, soyundan büyük bir millet yapmak üzere Tanrı tarafından seçilen (ilk) İbrânî atası olmasında yatmaktadır.⁶³ Bu manada İsrailoğulları'nın seçilmişliği, İbrahim'in şahsında ortaya çıkmış bir şey olarak anlaşılmaktadır.⁶⁴ Bununla birlikte Tanrı'nın İbrahim'i seçme sebebiyle alakalı Tekvin kitabında açık bir bilgi yer almaz.⁶⁵ Zira Hz. İbrahim'e atfedilen iman ikrarı, ilgili Tekvin pasajında sunulduğu şekliyle, ilâhî seçimin sebebi olmayıp bilakis seçimden sonraya ait ve ona cevaben sergilenen bir

⁵⁹ Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, III, 234; Fahreddin er-Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, VIII, 22.

⁶⁰ en-Nahl 16/120. Ayette geçen "ümme" kelimesine verilen manalar için bk. Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, VIII, 191-92; İbn Kesîr, *Tefsîrû'l-Kur'ân*, IV, 530-31.

⁶¹ Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, VIII, 192-93; Fahreddin er-Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, XX, 135.

⁶² Tekvin 15:6; 22:12; 26:5; Hagiga 3a; Yoma 28b.

⁶³ Peygamber manasına gelen "navi" kelimesi Tevrat'ta ilk defa Hz. İbrahim için kullanılmakla birlikte (Tekvin 20:7), Yahudi geleneğinde peygamberlik müessesesinin prototip örneği Hz. Musa olarak kabul edilmekte, Hz. İbrahim ise ilk peygamberden çok, ilk İbrânî atası olarak öne çıkmaktadır (Tekvin 17:5; Tesniye 1:8; 6:10; Çıkış 3:6; 33:1; I. Tarihler 29:18; İşa 51:2; krş. Romalılara Mektup 4:1).

⁶⁴ Tesniye 7:7-8.

⁶⁵ "Ve Rab Amram'a dedi: 'Memleketinden ve akrabalarının yanından ve babanın evinden sana göstereceğim memlekete git ve seni büyük millet edeceğim ve seni mübarek kılacağım ve senin adını büyük edeceğim'..." (Tekvin 12:1-2).

edime işaret etmektedir.⁶⁶ Fakat söz konusu pasajda yer alan vurgu, genel olarak ele alındığında Tanrı tarafından seçilen ve bu seçime iman ve itaat ile karşılık veren bir İbrahim portresi ortaya çıkmaktadır. Nitekim gelenek içerisinde Hz. İbrahim'in Tanrı tarafından seçilmesi hadisesi, Tanrı'nın İbrahim'e olan sevgisi şeklindeki Tevrat vurgusunun yanı sıra, İbrahim'in Tanrı'ya olan imanı ve şeriata bağlılığı tezi etrafında örülmektedir.⁶⁷

Hz. İbrahim'den sonra kendi soyundan gelenlerin seçilmesi konusunda ise, her ne kadar sözlü gelenek içerisinde İshak ve oğlu Yakub'un seçilip –sırasıyla İshak ve Yakub'un kardeşleri olan– İsmail'in ve Esav'ın reddedilmesinde, ilk ikisinin doğru yolda olmaları son ikisinin ise yoldan çıkmaları,⁶⁸ yani ancak İshak ve Yakub yoluyla devam eden İbrahim soyunun doğru yolda oluşu sebep olarak gösterilse de, hadiseye Tevrat'tan hareketle bakıldığında, farklı gerekçeler gündeme gelmektedir. Tekvin kitabına göre, İbrahim'in nesebinin İshak ile devam edeceği ve tek meşrû vârisin o olacağı, daha henüz İsmail çocuk yaştaiken ve İshak doğmadan Tanrı tarafından İbrahim'e bildirilmektedir.⁶⁹ Metinde geçen ifadeden, İshak'ın alıkonulup, İbrahim'in ilk oğlu olmasına rağmen İsmail'in devre dışı bırakılmasında, onun câriyeden doğma çocuk oluşunun rol oynadığı görülmektedir.⁷⁰ Bu noktada İsmail'in annesi Hacer'in Mısırlı bir câriye olmasına karşılık, İshak'ı doğuran Sare'nin ise İbrahim'le aynı soydan geldiğini hatırlatmakta fayda var. Nitekim Yahudi geleneğinde seçilmişlik inancı, sadece İbrahim'den değil İbrahim ve Sare'den olan soyun seçilmesi şeklinde ortaya konulmaktadır.

İbrahim ve Sare soyundan gelen ve ikiz oldukları belirtilen Yakub ile Esav arasındaki seçimde de, yine aynı şekilde aslında Esav ilk oğulluk hakkını elinde bulundurmasına ve babası İshak tarafından daha çok sevilmesine rağmen, Yakub hileyle ilk oğulluk hakkını kardeşinden almakta ve kendisini Esav olarak takdim edip hasta babası tarafından kutsanmak suretiyle İshak'ın tek meşrû vârisi konumuna geçmektedir.⁷¹ Dolayısıyla, Tevrat'a göre,

⁶⁶ “Ve işte kendisine Rabb'in şu sözü geldi: ‘...göklere bak ve eğer yıldızları sayabilirsen onları say... İşte zürriyetin böyle olacaktır.’ Ve (İbrahim) Rabb'e inandı ve Rab de bunu onun adına sâlihlik olarak saydı” (Tekvin 15:4-6).

⁶⁷ I. M. Ta-Shma, “Abraham (in the Aggadah),” *Encyclopaedia Judaica (EJ)*, II, 115; D. Kadosh-ES, “Abraham (in Jewish Philosophy),” *EJ*, II, 117.

⁶⁸ *Genesis Rabbah* 53:11-12; 148:13; 63:12; *Numbers Rabbah* 11:2; Malaki 1:3.

⁶⁹ Tekvin 17:15-21; krş. 26:2-6.

⁷⁰ Tekvin 21:8-14.

⁷¹ Tekvin 27:1-39.

İbrahim'in ardından İshak'ın ve Yakub'un seçilmesinde ve aynı şekilde İsmail ve Esav'ın devre dışı bırakılmasında iman veya itaat faktöründen çok, bir takım kurguların belirlediği ve neticede belli bir nesebi kollayan şartlar etkili olmaktadır.⁷² Bu noktada, nesep itibariyle İbrahim-İshak-Yakub çizgisini tek taraflı olarak öne çıkaran bu anlayışı, İsrailoğulları'nın seçilmişliğini ve bu seçilmişliğin değişmezliğini makul ve haklı çıkarma çabasının bir sonucu olarak okumak da mümkün görünmektedir.

Söz konusu seçilmişlik çizgisini, İbrahim'in de bağlı bulunduğu Sam ve Nuh'a kadar çıkarmak da mümkündür. Çünkü Tevrat'ta Nuh'tan başlamak suretiyle Tanrı'nın iradesinin bir sonucu olarak sâlih olanları olmayanlardan ayırma şeklinde bir eğilim mevcut olmakla birlikte, gerek Hz. İbrahim'in çocukları ve torunları gerekse ondan önce Nuh'un çocukları arasında, çoğunlukla birbiriyle çelişen sebepler doğrultusunda bir "seçme ve lanetleme" ilkesinin işlediği görülmektedir. Nuh'un sarhoş olup çadırında çıplak vaziyette uyuyakalması ile ilgili olarak Tekvin kitabında yer alan hikaye bu noktada kilit konumundadır.⁷³ Hikâyeye göre Nuh'un üç oğlundan Sam ve Yafes, ikisi birlikte babalarının çıplaklığını örtmelerine rağmen, sadece Sam mübarek kılınmaktadır. Eğer Sam'ın kutsanması, İsrail'in atası olması sebebiyle değilse, söz konusu sebebi (muhtemelen) onun Hz. Nuh'un en büyük oğlu olması da aramak gerekir. Diğer taraftan, babasının çıplaklığını gördüğü ve bir şey yapmadığı için doğrudan Ham'ın kendisi değil, henüz ortada olmayan ve daha sonra İsrail'in düşmanı olan soyu, yani Kenan lanetlenmektedir. Dolayısıyla burada da, lanetlemenin asıl sebebinin Ham'ın babasının çıplaklığını gördüğü halde örtmemesi mi, yoksa Kenan'ın İsrail'in düşmanı olması mı olduğu noktasında bir soru yer almaktadır. Ayrıca Ham'ın işlediği bu suç, onun soyunun lanetlenmesini gerektirirken Sâmi-İbrânî soyunun masum cana kıyım, zina ve puta tapma türünden günahlar işledikleri ifade edilen Kral Davud ve Kral Süleyman'ın şahsında tekrar tekrar kutsanması da Eski Ahid'deki seçme ve lanetleme mantığının diğer bir ilginç ve asimetrik boyutuna işaret etmektedir. Bu manada Sam'ın, İshak'ın, Yakub'un ve Yakub neslinin sonuza dek seçilip kutsanması, aynı zamanda bu karakterlerin karşısında yer alan Kenan (Ham), İsmail, Esav ve bunlardan olma zürriyetlerin reddedilip lanet-

⁷² Tanrı'nın Yakub'u seçip Esav'ı reddetmesi, Pavlus tarafından Malaki'de (1:2-3) yer alan şu cümleye atıfla açıklanmaktadır: "Rabb'in sözü: Ve ben Yakub'u sevdim ve Esav'dan nefret ettim." Bk. Romalılara Mektup 9:4-16. Ayrıca bk. IV. Ezra 3:16; Jubilees 15:30-31.

⁷³ Tekvin 9:20-27.

lenmesi anlamına gelmektedir. Kısaca, Tevrat'ın öngördüğü seçilmişlik doktrini, pratikte İbrahim'le ve fakat geniş manasıyla Sam'la başlayıp Yakub'un çocuklarında son bulan bir ayırıştırma politikasını ifade etmektedir.

Bu noktada Yahudi inancında anlaşıldığı şekliyle seçilmişlik inancının keskin hatlarla belirlenmiş bir kutsal-profana ayrımı ya da karşıtlığı üzerine temelendiği gerçeğinin altını çizmekte fayda var.⁷⁴ Dolayısıyla Tevrat anlayışında seçilmişlik, bir tarafın seçilip diğer tarafın seçilmemesi anlamına gelmekle birlikte, burada söz konusu olan seçilmemişlik netice olarak reddedilmeye denk bir mana taşımaktadır. Kur'an söz konusu olduğunda ise seçilmişlik ya da nübüvvet konusu alıkoyma ve reddetme şeklindeki karşıtlık veya zıtlık ilkesine dayandırılmamakta; onun yerine sıra dışı-sıradan ayrımı biçiminde tezahür eden daha yumuşak bir kategorik düzlemde ortaya konulmaktadır.⁷⁵

⁷⁴ Eski Ahid'de İsrail kavminin seçilmişliğini ifade etmek için kullanılan ve sözlük manası "kutsal" olan İbrânicé "kados" kelimesi, köken itibariyle "ayrılıp bir tarafa konmuş" anlamına gelir. Eski İsrailoğulları dininin özünde yatan ayrım veya ayırıştırma teması ve İsrail'in kutsal oluşuyla ilgili vurgu gerek Tevrat ve Rabbinik literatürde (Levililer 20:23-26; *Numbers Rabbah*. 10:5) gerekse Şabat kutlamasının sonunda okunan duada (*havdala*) ortaya konulmaktadır: "Tanrı, kutsal olanla olmayanı, aydınlıkla karanlığı, İsrail'le diğer kavimleri, yedinci günle altıncı günü birbirinden ayırır."

⁷⁵ Aynı farklılığı ilgili dinlerdeki ben ve öteki anlayışlarına ve ahit kavramlarındaki farklılığa da uyarlamak mümkündür. Buna göre, İslâm'ın ferdi boyuta sahip mümin-kâfir tasavvurunda tam bir "geçişlilik" ilkesi esastır; Yahudilik'te, bilhassa Rabbinik ve mistik Yahudi öğretilerinde ortaya konduğu üzere, tüm bir topluluğu bağlayıcı özellikteki Yahudi (seçilmişlik) ve Yahudi olmayan (seçilmemişlik) kimlikleri arasında tam olarak geçişmezlik değilse bile bir nevi "aslı zıtlık" öngörülmektedir. Diğer bir ifadeyle, mümin ve kâfir olma durumları, insanın –her an değişmeye hazır olan– iki farklı yüzüne karşılık gelirken, Yahudi ve "gentile" ayrımı ise daha çok iki ayrı varlık kategorisini ifade etmektedir. Rabbinik literatürdeki Yahudi ve öteki tasavvuru ve söz konusu vurgu ile ilgili olarak bk. Sacha Stern, *Jewish Identity in Early Rabbinic Writings* (Leiden: E. J. Brill, 1994). Tekvin kitabındaki seçme ve reddetme vurgusu ile ilgili olarak ayrıca bk. R. Christopher Heard, *Dynamics of Disselection: Ambiguity in Genesis 12-36 and Ethnic Boundaries in Post-Exilic Judah* (Atlanta: Society of Biblical Literature, 2001). Aynı şekilde İslâm'da Tanrı'nın her bir ümmetle tarih içerisinde yaptığı farklı ahitlerin ötesinde yaratılış sırasında her bir nefisten eşit olarak alınan misak söz konusudur. Buna göre her bir nefsin, "Tanrınız değil miyim?" sorusuna olumlu cevap vermek suretiyle iman üzere yaratılmışlığı ve fakat daha sonra farklı tercihlerde bulunması ve bu tercihlerin de her an değişme özelliğini ölüm anına kadar devam ettirmesi söz konusudur. Yahudilik'te ise ahitleşme teması daha ziyade topluluk bağlamında anlaşılabilir ve tüm kavimler içinde sadece İsrail'in Tanrı'dan gelen ahit teklifini kabul etmesi şeklinde (*Exodus Rabbah* 27:9; Abodah Zara 2b), yani bir nevi (İsrail ve diğer milletler arasında başından beri öngörülen) zıtlık düzleminde ortaya konmuştur. Diğer bir ifadeyle, İslâm'daki emanet ve hilâfet kavramları belli bir kavim veya grup yerine, genel olarak insanlığa sunulmuş bir şey olarak anlaşılırken, Yahudilik'te ise seçilmişlik ve ahitleşme biçiminde ifadesini bulan ilâhî emanet ve teslimiyet kavramları bilhassa İsrail'le özdeşleştirilmiştir. Öte yandan İsrailoğulları ile yapılan ahidin hem topluluk olarak İsrail kavmi hem de tek tek İsrail kavmine mensup bireyler çerçevesinde gerçekleştirildiği kabul edilmekle birlikte (Tesniye 29:10-12), Yahudi geleneğinde ahidin topluluk boyutu daima ferdi boyutun üzerinde ve öncelikli unsur olarak görülmüştür. Onun için, bir kere İsrail kavmine, yani ahit

İslâm açısından Hz. İbrahim'i sıra dışı yapan vasıflar ve bu vasıfların İbrahim soyu üzerindeki etkileri ise nesep boyutunu reddetmemekle birlikte, onu aşan birtakım neticelere götürmektedir. Buna göre Kur'an anlayışında Hz. İbrahim, ne "ilk" muvahhid ne "ilk" peygamber, dolayısıyla ne de "ilk" seçilmiştir. Fakat başından itibaren tevhid inancı üzere olan ve bu inancın gerektirdiği bütün erdemleri kendisinde toplayan "bir" muvahhid ve başta babası olmak üzere içinden çıktığı kavmin (Keldânîler) putperest alışkanlıklarına karşı mücadele veren "bir" peygamber olarak sunulmaktadır.⁷⁶ Yukarıda değinildiği üzere, esasında Eski Ahid ve Yahudi sözlü geleneğinde de Tanrı'ya inanan, itaat eden ve aynı zamanda O'nun elçisi olarak nitelendirilen bir İbrahim portresi yer almaktadır.⁷⁷ Daha da önemlisi, Yeşu kitabında, Kur'an'daki anlatıma benzer şekilde, İbrahim'in babasının putperest oluşuna ve böyle bir cemaat içerisinde Tanrı'nın İbrahim'i seçip ona hicreti emretmesine atıf yapılmaktadır.⁷⁸ Her ne kadar İbrahim'in tek tanrı inancını yaydığına dair Tevrat'ta açık bir ifade yer almasa da, Tanrı'nın onu, "çocuklarına ve ev halkına, salah ve adaleti yerine getirmek suretiyle Tanrı'nın yolunu tutmalarını emretmesi için" seçtiği belirtilmektedir.⁷⁹ Ayrıca Tanrı'nın İbrahim'e yönelik, "Sende yeryüzünün tüm aileleri mübarek kılınacak" sözü, gelenek içerisinde onun tebliği kimliğine atıf olarak yorumlanmaktadır.⁸⁰

Yahudi ve İslâm anlayışları arasındaki asıl farklılık, Hz. İbrahim'in kişiliğinden ziyade, gerçek İbrahim ehlinin kimlerden oluştuğu ya da Hz. İbrahim'in seçilmesinin neyi ve kimi hedeflediği noktasında ortaya çıkmaktadır. Buna göre kronolojiye dayalı Tevrat anlatımında İbrahim'in Tanrı tarafından seçilmesi hadisesi, Tekvin kitabında yer aldığı üzere, şu sırayı takip etmektedir:

1. Tanrı'nın İbrahim'i büyük millet etme vaadi ve onu kutsaması (12:1-2),
2. İbrahim'in Tanrı'ya güvenmesi (15:4-6),
3. Hz. İbrahim'in (oğlu İshak'ı kurban etmekle) denenmesi (22:1),
4. İsrailoğulları'nın seçilmesi (Çıkış ve Tesniye kitapları).

topluluğuna dahil olan bir (Yahudi) fert, daha sonra başka bir dine mensup olma tercihinde bulunsa bile, bu durum söz konusu şahsı pratikte Yahudi cemaatinin dışına çıkarsa da teoride Yahudi olma vasfını değiştirmemektedir.

⁷⁶ en-Neml 21/52-71; es-Sâffât 37/85-98.

⁷⁷ Tekvin 20:7.

⁷⁸ Yeşû 24:2-3.

⁷⁹ Tekvin 18:19. krş. el-Bakara 2/131-32.

⁸⁰ Tekvin 12:4; *Numbers Rabbah* 14:11; *Cantata Rabbah* 1, 3:2-3. Aynı şekilde takip eden pasajda yer alan "onların (Abram ve Sara'nın) Haran'da edindiği canlar" şeklindeki ifade, Talmud'da Hz. İbrahim'in tek tanrı inancını diğer kavimler arasında yayması bağlamında anlaşılmalıdır. Bk. 'Abodah Zarah 9a.

Kur'an anlatımına ya da Kur'an'da yer alan İbrahim kıssasının mantığına göre ise biraz daha farklı bir sebep-sonuç çizgisi söz konusu olmaktadır:

1. İbrahim'in Allah'a olan imanı ve teslimiyeti,
2. (Kelimelerle) denenmesi ve gereğini yerine getirmesi,
3. İnsanlığa önder kılınması ve soyundan peygamberler çıkartılması,
4. Peygamber geleneğinin (en azından ilgili coğrafyada) İbrahim zürriyetine tahsisi.

Bu iki farklı sıralama ya da vurgu neticesinde, Hz. İbrahim'in seçilmesi, Tevrat açısından İsrail kavminin seçilmişliğine ve kutsanmışlığına (kohen millet inancı), Kur'an açısından ise Hz. İbrahim'le birlikte onun soyundan gelen peygamberlerin ve ona uyan müminlerin insanlığa önder kılınmasına (hilâfet ve nübüvvet teması) hizmet etmektedir. Buna paralel olarak Yahudi geleneğinde Hz. İbrahim'in önemi ve büyüklüğü, İsrail'in seçilme sebebi olan Musa şeriatına bağlanırken, İslâm anlayışında ise Hz. İbrahim, Hz. Âdem'le başlayıp Hz. Muhammed'le son bulan tevhid geleneğinin, yani en geniş manasıyla Allah katındaki yegâne din olan "İslâm"ın⁸¹ kristalleştiği noktayı temsil etmekte ve dolayısıyla mevcut şeriatların üstünde bir konumda yer almaktadır:

İbrahim, ne Yahudi ne de Hıristiyan'dı; dosdoğru bir Müslim'di. Müşriklerden de değildi.⁸²

Diğer bir ifadeyle, Tevrat'a göre, İbrahim'e vaad edilen şeylerden biri olan evlat ve mal çokluğu, İsmail ve Esav soyu için de geçerli iken, ahit ve kutsanmışlık (seçilmişlik vasfı), İbrahim soyunun tek meşrû temsilcisi kabul edilen İshak, Yakub ve on iki sıpta, yani sadece İsrailoğulları'na ait bir özellik olmaktadır. Buna göre maddî konularda diğer milletler ve özellikle İbrahim soyundan gelen İsmail zürriyeti de İsrail Tanrısı'nın desteğinden nasiplenmelerine rağmen,⁸³ dinî açıdan sadece İsrail kavmi, "Tanrı'nın has kavmi" sözünde ifadesini bulduğu üzere,⁸⁴ el değiştirmesi veya kaybedilmesi mümkün olmayan dinî ayrıcalık ve yükümlülüğün sahibi olmaktadır.

⁸¹ Âl-i İmrân 3/19. "İslâm" ve "müslim" kelimeleri Kur'an'da, Nuh, İbrahim, İsmail, İshak, Yakub, Süleyman ve diğer İbrânî peygamberlerin yanı sıra, Hz. Musa'nın dinini kabul eden Mısırlı sihirbazlara, havârilere ve Hz. Muhammed'e tâbi olan müminlere atfla kullanılmaktadır. Bk. Abdülbâkî, *el-Mu'cem*, "slm" md.

⁸² Âl-i İmrân 3/67.

⁸³ Tekvin 17:20.

⁸⁴ Tesniye 4:20; 7:6; 14:2.

Kur'an söz konusu olduğunda ise gerek Hz. İbrahim'in gerek İbrahim ailesinin (âl-i İbrâhim) seçilmesinde daha farklı mülâhazalar devreye girmektedir. Her şeyden önce, İslâm anlayışında da başlı başına seçim ve özellikle de peygamberlerin seçimi konusu, kâinattaki pek çok şey gibi, Allah'ın (sınırsız) iradesi, bilgisi, rahmeti ve adaleti çerçevesinde cereyan eden ve bu sebeple künhüne tam olarak varılması mümkün olmayan konulardan biridir. Nübüvvetle bağlantılı olarak kesinlik arz eden tek husus, Yaratıcı'nın bu görevi istediği ve layığıyla yerine getirebileceğini bildiği kullarına tevdi ettiği- dir.⁸⁵ Konu Hz. İbrahim olduğunda ise, Kur'an'da işaret edildiği üzere, gerek Rabb'in kendisine olan lutfu ve hidayeti gerekse taşıdığı bireysel özellikler, onu hem derece hem de fonksiyon açısından diğer pek çok peygamberden farklı bir konuma yerleştirmektedir. Bu noktada tekrar hatırlatmak gerekir ki, sadece sıradan insanlar değil peygamberler arasında da derece farklılıklarının mevcut olduğu bizzat Kur'an tarafından bildirilmektedir.

Her ne kadar peygamberlik tamamen Allah'ın bilgisine, dilemesine ve takdirine bağlı bir statüyü ifade ediyorsa da, her bir peygamberin sahip olduğu bireysel vasıflar ve meziyetler, onların nübüvvetleri dolayısıyla elde edecekleri dereceyi ve fonksiyon alanlarını belirlemede etkili olmaktadır. Buna göre bütün peygamberler Allah'ın elçileri olmaları ve müjdeleme, uyarma ve irşad etme ile sorumlu tutulmaları açısından birbirlerine eşit olmakla birlikte, yükümlülük alanları (nebî-resul ayrımı), peygamberlik süreleri, vahiy alma ve imtihan edilme biçimleri, sonraki nesiller üzerindeki etkileri üzere konularda farklılık göstermektedir. Kimi zaman bu farklılıklar, ilgili ayette de ifade edildiği üzere, fazilet ve derece farkı olarak ortaya çıkmaktadır. Buna göre Hz. İbrahim'in belli bir kavme gönderilmiş bir nebî ve resul olmasının ötesinde kendisinden sonra gelen (ve Kur'an'da adı geçen) bütün peygamberlerin atası olması ve mevcut üç büyük tek Tanrılı dinin temelinde yer alması, Kur'an tarafından şu şekilde açıklanmaktadır:

Bir zaman Rabb'i İbrahim'i birtakım kelimelerle sınımış, o da onları tamamlayınca, "Ben seni insanlara önder yapacağım"⁸⁶ demişti. "Soyumdan da (önderler yap, yâ Rabbi!)" dedi. (Rabb'i), "Zalimlere ahdim ermez" buyurdu.⁸⁷

⁸⁵ Bk. el-En'âm 6/124.

⁸⁶ Krş. "Sende yeryüzünün tüm aileleri mübarek kılınacak" (Tekvin 12:3).

⁸⁷ el-Bakara 2/124.

Ayette sözü geçen kelimelerle sınanma ifadesi, müfessirler tarafından Hz. İbrahim'in birtakım ilâhî emir ve yasaklarla imtihan edilmesi ve onları sabırla yerine getirip gereğince amel etmesi şeklinde yorumlanmaktadır. Bu emir ve yasaklardan veya imtihan sözlerinden genellikle, yıldızlar, ay ve güneşle denenmesi; hicret, oğlunu kurban etme, ateşe atılma, Allah'a teslimiyet, Kâbe'nin yapımı ve hac ibadeti ile ilgili emirlerin muhatabı olması anlaşılmaktadır.⁸⁸ Ayette belirtildiği üzere, Hz. İbrahim, Allah tarafından çeşitli yollarla sınanması ve gereğini layıkıyla yerine getirmesi neticesinde, insanlar için önder (imam) kılınmıştır. Buradaki imâmet ifadesinden maksat ise İslâm âlimlerine göre nübüvuttur. Hz. İbrahim, müstakil şeriata sahip bir peygamber (resul) ve başta tevhid dini olmak üzere her hususta kendisine uyulan bir önder olma vasfını bu şekilde kazanmıştır ve bu vaad, kıyamete kadar da geçerli olmaktadır. Bu sebeple, Fahreddin er-Râzî tarafından da vurgulandığı üzere, aralarındaki farklılık ve ihtilaflara rağmen bütün tevhid dini mensupları ve hatta Hz. Muhammed zamanındaki Arap müşrikler dahi Hz. İbrahim'e saygı göstermiş, hem nesep hem din açısından ona mensup olma konusunda birbirleriyle yarışmışlardır.⁸⁹

Önder kılınma noktasında ayetin işaret ettiği önemli bir husus daha vardır ki o da Hz. İbrahim'in Rabb'ine yönelttiği şu soru ya da temennidir: “Soyumdan da yâ Rabbi?!” Tefsirlerde yer alan yorumlara göre, Hz. İbrahim Allah'tan gelecek bütün imamların veya peygamberlerin kendi soyundan olmasını dilemiş veya bu yöndeki merakını gidermek üzere açıklama istemiş, cevap olarak da soyundan peygamberlerin ve muhsin kişilerin yanı sıra, zalimlerin de çıkacağı ve önderlik vasfının onlar için geçerli olmadığı bildirilmiştir: “Ahdim zalimlere ermez.” Buna göre söz konusu ayette iki husus vurgulanmıştır: 1. Bir taraftan Rabb'ine verdiği imtihan sebebiyle Hz. İbrahim'in, kendi kavmi için gönderilmiş bir peygamber olmanın ötesinde gelecek nesiller için önder kılınacağı Allah tarafından kendisine vaad edilmekte, 2. Diğer taraftan, onun soyundan gelenlerin kendisine vaad edilen önder olma vasfını taşıması, herhangi bir kolun tekeline sunulmamakta, bilakis bu soydan ge-

⁸⁸ Fahreddin er-Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, IV, 33-34; İbn Kesîr, *Tefsîrü'l-Kur'ân*, I, 237-40. İşaret edilen hususlarla ilgili ayetler için bk. el-En'âm 6/75-79; es-Sâffât 37/102-13; el-Enbiyâ 21/68-71; el-Bakara 2/131; İbrâhim 14/35-41. Yahudi geleneğinde yer alan ve İbrahim'in on şeyle denenmesinden bahseden benzer bilgi için bk. *Mişna*, Abot 5:3; *Genesis Rabbah* 55:1-2. Tevrat'ta sadece bir yerde Tanrı'nın İbrahim'i denemesinden (İshak'ın kurban edilmesi emri) bahsedilmektedir. Bk. Tekvin 22:1.

⁸⁹ Fahreddin er-Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, IV, 39; XX, 135. Krş. Tekvin 12:2-3.

lenlerin zalim olmamaları, ataları Hz. İbrahim'in dinine ve yoluna uymaları şartına bağlanmaktadır.⁹⁰ İşte bu nokta, yani zalimlerden olmama şartı, bizi İsrailoğulları'nın üstün kılınması sürecinin diğer bir boyutuna götürmektedir.

“O yerde ezilenlere lütfedelim, onları önderler yapalım”⁹¹

Tevrat'ta da ifade edildiği üzere, Allah'ın İsrailoğulları'na olan rahmeti ve onları yüceltmesi, Kur'an'da onların ne mânevî açıdan mükemmel ne de fizikî anlamda büyük ve güçlü olmaları gibi bir sebebe dayandırılmaktadır. Bilakis Hz. İbrahim'e yapılan vaad gereğince, İsrail kavminin seçilme sebeplerinden ilki İbrahim soyundan gelmeleri ise, diğeri onların aslında mazlum toplumda yer almaları olmaktadır.

Andolsun biz İsrailoğulları'nı o küçültücü azaptan, Firavun'dan kurtardık.
O ululanan, sınırı aşarlardı. Andolsun biz, onları bir bilgiye göre âlemlere üstün kıldık.⁹²

Ayette işaret edildiği gibi, Rabb'in İsrailoğulları'na olan lütfü, hem bizzat kendilerine hem de düşmanları olan kavme (veya kavimlere) yönelik bir mesaj içermektedir. Bu noktada, Kur'an'da açık biçimde ifade edilen ve Tevrat'ta da tamamen ihmal edilmediği görülen önemli bir hususun altını çizmekte fayda var. Buna göre, her ne kadar kendisi de İsrail kavmine mensup bir İbrânî olan Hz. Musa nihaî manada İsrailoğulları'nı kurtarmak ve onları ataları İbrahim, İshak ve Yakub'un dini üzere yeniden şekillendirmek üzere seçilmiş bir peygamber ise de, o aynı zamanda aralarında büyüüp yetiştiği Firavun ehline Allah'ın birliğini tebliğ eden ve onları küfürden dönmeye çağıran bir mürşit ve uyanıcı olmaktadır.⁹³ Dolayısıyla İsrailoğulları'nın Mısır'daki kölelik yurdundan kurtarılmaları, kendilerinden söz alınması, düşmanlarını

⁹⁰ “Nuh'u ve İbrahim'i elçi gönderdik, peygamberliği ve kitabı onların zürriyetleri arasına koyduk. Onlardan doğru yolda olanlar da vardır ama çoğu yoldan çıkmıştır” (el-Hadîd 57/26). Krş. ““Seni çok verimli kılacağım. Soyundan milletler doğacak, krallar çıkacak. Antlaşmamı seninle ve soyunla kuşaklar boyunca, sonsuza dek sürdüreceğim. Senin, senden sonra da soyunun Tanrı'sı olacağım ... bütün Kenan ülkesini sonsuza dek mülkünüz olmak üzere sana ve soyuna vereceğim...’.” (Tekvin 17:6-8).

⁹¹ el-Kasas 28/4.

⁹² ed-Duhân 44/30-32. Krş. “Rabb'in sizi sevmesi ve sizi seçmesi, bütün kavimlerden daha çok olduğunuz için değildi; bilakis siz bütün kavimler içinde en az olanıydınız. Fakat Rab sizi sevdiği ve atalarınıza ettiği andı tutmak istediği için sizi kudretli elle çıkardı ve kölelik evinden, Mısır Kralı Firavun'un elinden sizi kurtardı” (Tesniye 7:7-9).

⁹³ Bk. el-A'râf 7/101-105; Yûnus 10/74-78; krş. Çıktış 7:1-2.

yenmek ve bereketli topraklara (Mısır ve Suriye) yerleştirilmek suretiyle onlara birtakım nimetlerin verilmesi, çeşitli ayetlerde işaret edildiği üzere, aslında iki farklı ve fakat birbiriyle bağlantılı maksada yönelik olarak gerçekleşmektedir: Yani bir yandan azgınlık ve isyan içerisinde bulunan ve hidayet çağrısını reddeden Firavun ve adamlarını cezalandırmak ve baskı altında tuttukları kavmi üzerlerine galip getirmek suretiyle korktukları şeyi onlara göstermek, diğer yandan da İsrailoğulları'nı denemek suretiyle kimin doğru yolda kalıp kimin yoldan çıkacağını görmek için.

Biz de istiyorduk ki o yerde ezilenlere lütfedelim, onları önderler yapalım, onları (ötekilerin mülküne) mirasçı kılalım. Ve onları o yerde iktidara getirelim de Firavun'a, Hâmân'a ve askerlerine, onlardan korktukları şeyi gös-terelim.⁹⁴

Umulur ki Rabb'iniz düşmanınızı yok eder ve onların yerine sizi yeryüzüne hâkim kılar da nasıl hareket edeceğinize bakar.⁹⁵

Söz konusu ilk ayette İsrailoğulları'nın çoğalıp güçlenmelerinden ve yönetimi ele geçirmelerinden korkan Firavun ve adamlarının, sistematik olarak İsrailoğulları'ndan olma erkek çocuklarını öldürüp kız çocuklarını alıkoyma şeklindeki nüfus planlaması politikalarına ve İsrailoğulları'nı ağır işlerde çalıştırmalarına atıf yapılmaktadır.⁹⁶ Buna göre Allah'ın ilâhî ahdin zalimlere ulaşmayacağına yönelik sözü ve, yukarıda vurgulandığı üzere, ezilmiş kavim olan İsrail'in yoldan çıkmış zalimlerin elinden kurtarılıp onların mülküne hâkim ve kendi zamanlarının toplumlarına önder kılınmaları hem genel manada Hz. Âdem'le başlayan insanlığın yeryüzündeki "halifelik" vasfı hem de özel olarak Hz. İbrahim'e ve soyuna yönelik "imâmet" vaadi çerçevesinde anlaşılmalıdır. Dolayısıyla, Tevrat içerisinde de dolaylı olarak işaret edildiği gibi, aslında burada söz konusu olan, yeryüzünde ilâhî hilâfeti yerine getirmeleri noktasında her bir toplumun kendi şartları içerisinde imtihan edilmesine dayanan ilâhî bir devir teslim düzenidir.⁹⁷ Allah, nasıl İsrailoğulları'ndan önce

⁹⁴ el-Kasas 28/5-6. Krş. "Ve Mısır'ın üzerine elimi uzattığım ve İsrailoğulları'nı onların ortasından çıkardığım zaman Mısırlılar bilecekler ki Rab benim" (Çıkış 7:5).

⁹⁵ el-A'râf 7/129.

⁹⁶ Söz konusu uygulamaya yönelik bilgi hem Kur'an'da (el-Bakara 2/99; İbrâhim 14/6; el-Kasas 28/4) hem de Tevrat'ta (Çıkış 1:8-22) yer almaktadır.

⁹⁷ Krş. "Allah'ın Rab onları (o milletleri) önünden kovduğunda kendi kendine, 'Benim iyiliğimden dolayı bu diyarı mülk olarak almak üzere Rab beni buraya girdirdi' deme; çünkü Rab, ancak bu milletlerin kötülüğünden dolayı onları senin önünden kovuyor... Senin iyi oluşundan ve yüreğinin doğruluğundan dolayı değil" (Tesniye 9:4-5; ayrıca bk. 32:20-21).

sayısız toplumu yeryüzüne hâkim kılmak ve ardından da uyarıcılar göndermek suretiyle imtihan ettiyse, şimdi de İsrail kavmini geçmiş ümmetler yerine ve bir ölçü (ahid) üzere yeryüzüne mirasçı kılmakta ve böylece onları sınamaktadır. Fakat şüphesiz bu noktada İsrailoğulları'nın bir ayrıcalığı söz konusudur. Daha önce de vurgulandığı gibi, Allah onları, başta kitap ve nübüvvet çokluğu olmak üzere, pek çok konuda başka hiçbir kavme bahşetmediği nimetlerle desteklemiş ve tüm bu nimetler gereğince onları kendi zamanlarının toplumları üzerine önderler kılmıştır.⁹⁸

Elmalılı bu noktada İsrailoğulları'nın, İbrahim soyundan gelenler içinde belki de en mazlum oldukları bir anda kurtarılp uzun süre nübüvvet ve imâmete nâil olmuş bir ümmet olarak üstün bir konuma getirildikleri gerçeğine dikkat çekmektedir. Müfessire göre altın buzağıya tapma hadisesiyle başlayan zulüm geleneğinin defalarca ahdi ihlâl edip peygamberlerini öldürmeleri ve kitaplarını tahrif etmeleri⁹⁹ neticesinde İsrailoğulları'nın genel karakteri haline gelmesiyle birlikte imâmet ve üstün kılınma vasıfları kendilerinden çıkmış ve İbrahim zürriyetinin öbür koluna, yani İsmail nesline geçmiştir.¹⁰⁰ Fakat bu mantığın bir sonucu olarak İsrailoğulları'nın yeryüzüne hükümlan ve diğer milletlere üstün kılınması ile ilgili aynı kural, yani Rabb'e itaat, İsmail nesli ve Muhammed ümmeti için de geçerli olmaktadır.

Allah sizden, iyi işler yapanlara vaad etmiştir. Onlardan öncekileri nasıl hükümlan kıldıysa, onları da yeryüzünde hükümlan kılacak ve kendileri için seçip beğendiği dinlerini kendilerine sağlamlaştıracak ve korkularının ardından kendilerini güvene erdirecektir. Bana kulluk edecekler ve bana hiçbir şeyi ortak koşmayacaklar. Ama kim bundan sonra da nankörlük ederse işte onlar yoldan çıkanlardır.¹⁰¹

İsrailoğulları'nın kendi zamanlarının toplumları üzerine üstün ve önder kılınmaları da, Hz. İbrahim'e yönelik vaadde dile getirildiği üzere, ahde vefa ve doğru yolda kalma, yani zalim olmama şartına bağlanmış; Kur'an'ın ifade siyle, defalarca kendilerine şans verilen İsrail kavmi, içlerinden çok azı hariç, bu konuda başarılı olamadıkları için söz konusu önderlik ve üstünlük vasfını kaybetmişlerdir.

Sözlerini bozdukları için onları lanetledik ve kalplerini katılaştırdık.¹⁰²

⁹⁸ Krş. Tesniye 4:5-8.

⁹⁹ el-Bakara 2/61, 79, 85, 87; krş. Nehemya 9:16-35.

¹⁰⁰ Elmalılı, *Hak Dini*, I, 407.

¹⁰¹ en-Nûr 24/55.

¹⁰² el-Mâide 5/13. Ayrıca bk. el-Bakara 2/63-64, 83-84; el-İsrâ 17/4-8; en-Nisâ 4/155.

Buna paralel olarak, “Biz, onları bir bilgiye göre âlemlere üstün kıldık” ayeti, Taberî tarafından onların “iman etmeleri sebebiyle ve iman ettikleri süreçte” kendi zamanlarının tüm insanlarından üstün tutulmaları şeklinde anlaşılmaktadır.¹⁰³ Nitekim insanların en seçkin ve üstünleri kabul edilen peygamberlerin dahi isyan etmeleri durumunda amellerinin boşa çıkacağını öngören bir anlayışın, herhangi bir gruba kayıtsız şartsız üstünlük atfetmesi veya böyle bir üstünlüğü onaylaması düşünülemez.

Konunun Yahudiliğe ait cephesinde farklı bir anlayış hâkim olmaktadır. Kur'an tarafından peygamber olduğu bildirilen ve Yahudi anlayışında da Tanrı'nın vahiyde bulunduğu veya ahitleştiği kabul edilen ve İsrail toplumuna gerek dinî gerek dünyevî konularda rehberlik eden Davud ve Süleyman'a Tevrat'ta tevhid inancıyla bağdaşmayan birtakım büyük günahlar atfedilmektedir. Buna göre, masum cana kıyma ve zina gibi günahlar işleyen Davud'un ve hanedanının kutsanması, sonsuz ahdin muhatabı olmaları gerçeği¹⁰⁴ ve bunlara paralel olarak İsrail kavminin isyanlarına rağmen seçilmişlik vasfını sonsuza kadar korudukları şeklindeki Eski Ahid inancı, Yahudiliğin Kur'an'da öngörülenden farklı bir önderlik ve seçilmişlik anlayışı üzerine temellendiğini göstermektedir.

“Bir bilgiye göre üstün kılınma” şeklindeki Kur'an ifadesi üzerine yapılan yorumlarda, İsrailoğulları ile ilgili iki farklı hususa işaret edilmektedir. Buna göre Allah'ın İsrailoğulları hakkındaki söz konusu bilgisi ya onların ilâhî seçime başkalarından daha layık olmaları ya da onların yoldan sapacak ve bazı konularda haddi aşacak olmaları bilgisine atıfla açıklanmaktadır.¹⁰⁵ Belki de bu iki hususu, birbirine alternatif ve hatta zıt gerekçeler olarak değil de İsrailoğulları'nın seçilmesiyle alakalı gerçeğin birbirini tamamlayan iki farklı boyutu biçiminde anlamak daha isabetli olacaktır. Nitekim İsrail kavmi hem Hz. İbrahim'in zürriyeti olmaları hem de mazlum konumunda bulunmaları sebebiyle kendi dönemlerinde Allah'ın ahidini taşımaya en uygun topluluktu. Fakat İsrail kavminin, içlerinden bir grup hariç, ilâhî rahmet ve nimetin devamı için gerekli olan ahde vefa ve zalimlerden olmama şartını yerine getire-

¹⁰³ Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, XIII, 127.

¹⁰⁴ II. Samuel 7, 11-12; I. Krallar 11:1-13, 29-40. İlgili metinde, başka tanrılara taptığı ve ahdi ihlâl ettiği gerekçesiyle Süleyman'ın tahtının Tanrı tarafından geri alındığı, ancak Davud'un hatırına Tanrı ile Davud soyu arasındaki ahdin sonsuza kadar devam edeceği ifade edilmektedir. Fakat bir diğer pasajda (I. Tarihler 22:8) yer alan bilgiye göre Tanrı, masum kanı döktüğü gerekçesiyle Davud'a mabedi yapma izni vermemekte, onun yerine bu görevi yukarıda belirtilen günahları işlediği söylenen Süleyman'a tevdi etmektedir.

¹⁰⁵ Fahreddin er-Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, XXVII, 248.

medikleri de gerek Kur'an'da gerekse Tevrat'ta, bir vâkıa olarak ortaya konulmaktadır.¹⁰⁶ Diğer bir ifadeyle, ilgili ayetler bir bütün halinde okunduğunda, Allah'ın, İsrailoğulları'nın yoldan sapmaya meyledceklerini bildiği halde, taşıdıkları başka özelliklerden dolayı ve imtihan maksadıyla onlara belli nimetler ve ayrıcalıklar bahşetmiş olduğu sonucuna varmak mümkün gözükmemektedir.

Tefsirlere göre, söz konusu nimetlerden biri ve sonuncusu da, geçmişte Hz. Musa tarafından İsrailoğulları'na bildirildiği üzere, onların soyundan gelen Yahudilerin, kardeşleri arasından (yani İsmail kolundan) çıkacak olan (son) peygamberin mesajına muhatap olmaları ve ona uymakla yükümlü tutulmaları olmaktadır.¹⁰⁷ Atalarına bahşedilen tüm bu nimetler ve onların bir zamanlar âlemlere üstün kılınmış oldukları, dönemin Yahudilerine hatırlatıldıktan sonra onlardan Allah'a verdikleri söze dönmeleri ve geçmişte elde ettikleri önder vasfı dolayısıyla bu noktada müşrik Araplara da öncülük etmeleri istenmektedir.¹⁰⁸ Diğer bir ifadeyle, üstünlüğün ve önderliğin İbrahim'in soyundan gelmekle veya atalarının yaptıkları iyiliklerden kendilerine pay çıkarmakla değil, ahdin gereklerini yerine getirmekle ve bu gereğin nihaî merhalesi olarak Hz. İbrahim'in yoluna uyan ve tevhid dininin son tebliğcisi olan Muhammed Mustafa'ya tâbi olmakla gerçekleşeceği bildirilmektedir.

Onlar bir ümmetti, gelip geçti. Onların kazandıkları kendilerine, sizin kazandıklarınız size aittir.¹⁰⁹

Yanlarındaki Tevrat ve İncil'de yazılı buldukları o elçiye, o ümmi Peygamber'e uyanlar (var ya). O, kendilerine iyiliği emreder, kötülükten meneder... Ağırlıkları ve üzerlerindeki zincirleri indirir. Ona inanıp ona saygı gösteren, ona yardım eden ve onunla beraber indirilen nura uyanlar, işte felaha erenler onlardır.¹¹⁰

¹⁰⁶ Bu husus, özellikle İbrânî peygamberleri tarafından sıklıkla vurgulanmaktadır. Bk. İşaya 2:5-8; 3:8; Yeremya 2:4-12; Hezekiel 5:5-8. Eski Ahid'de ve sonraki Yahudi literatüründe ortaya konulduğu üzere seçilmişlik, İsrailoğulları'nın üstünlüğü veya itaatinden ziyade Tanrı'nın İsrail'e ve atalarına olan sevgisi ve ismini(n devamını) İsrail kavmine bağlama iradesinin neticesi olup, İsrail'in isyanına rağmen bakidir (İşaya 48:9-11; 54:9-10; Yeremya 30:11; 31:3-4; Mezmurlar 105:8-10). Nitekim aynı vurgu, Tanrı'nın sonsuz sevgisi ve rahmeti gereği gelecekte İsrail'in tamamının kurtulacağı şeklinde Yeni Ahid'de de yer alır. Mesela bk. Romalılara Mektup 11:26; Resullerin İşleri 1:6.

¹⁰⁷ Fahreddin er-Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, III, 35-36; krş. "Onlar için kardeşleri (*ahehem*) arasından senin gibi bir peygamber çıkaracağım ve sözlerimi onun ağzına koyacağım ve ona emredeceğim; her şeyi onlara söyleyecek. Ve vaki olacak ki, benim isimle söylediği sözlerimi dinlemeyeni bundan sorumlu tutacağım" (Tesniye 18:18). İbrânîce Tevrat metninde geçen ve "kardeşleri" manasına gelen *ahehem* kelimesi İngilizce'ye genellikle *their own people* (kendi kavmi) şeklinde tercüme edilmektedir.

¹⁰⁸ el-Bakara 2/40-45.

¹⁰⁹ el-Bakara 2/134 ve 141; ayrıca bk. 2/48, 123.

¹¹⁰ el-A'râf 7/157.

Dolayısıyla, nimetlendirme ve üstün kılma gerçeği, geçmişte İsrailoğulları'na bir bilgiye ve bir ölçüye göre bahşedilmiş bir ilâhî rahmet olmakla birlikte, İsrail soyundan gelen veya kendilerini bu soya nispet eden Yahudiler söz konusu olduğunda, onların ilâhî rahmete nâil olmaları tek ve aynı ölçüye dayandırılmaktadır. O da, geçmişte olduğu gibi, kendilerine vahyedilene uyma şartıdır.

Eğer kitap ehli inanıp korunsalardı, onların kötülüklerinden geçerdik ve onları nimeti bol cennetlere sokardık. Eğer onlar Tevrat'ı, İncil'i ve Rab'lerinden kendilerine indirileni gereğince uygulasalardı... İçlerinde ılımlı bir ümmet var, ama onların çoğu, ne kötü işler yapıyorlar!¹¹¹

Aslında bir açıdan bakıldığında Eski Ahid boyunca İsrailoğulları'na yapılan ahde dönme çağrısını Kur'an'daki çağrıyla aynı paralelde anlamak mümkündür. Özellikle İbrânî peygamberlerinde yer aldığı üzere, Eski Ahid inancında İsrail kavminin sürekli olarak ahdi ihlâl etmelerine rağmen, Tanrı'nın kendi seçilmiş kavmini tamamen yok etmemesi ve ahde vefa göstermesi, kısmen Kur'an'daki "çok azı" ifadesine karşılık gelen, "artakalanlar" tabiri ile açıklanmaktadır.¹¹² Buna göre, Yahudi inancında Musa şeriatına uymak suretiyle ahde sadık kalan bir grubun her devirde İsrail içerisinde mevcut olduğu ve onların hatırına Tanrı ile İsrail arasındaki ahdin sonsuza dek devam edeceği görüşü yer almaktadır. Fakat gerek "artakalanlar" kavramı gerekse buna paralel olarak "yeni bir kalp ve yeni bir ruh" tabiriyle izah edilen ahdin yenilenmesi ve sonsuz olması teması,¹¹³ Kur'an açısından bakıldığında, tüm İsrail'in değil, ancak söz konusu grubun kurtuluşunu ifade etmektedir. Buna göre İsrailoğulları ve daha sonra Yahudiler, Hz. Musa'dan sonra onları doğru yola çağırın birçok peygamberin, Hz. İsa'nın ve son olarak da Hz. Muhammed'in çağrısına muhatap olmuşlardır. Kendi zamanlarının peygamberleri tarafından tebliğ edilen vahye uyan söz konusu azınlık gerçekten de "yeni bir kalp ve yeni bir ruha" bürünürken, uymayan çoğunluksa, Kur'an'ın ifadesiyle, "kalplerinin katılaştırılması" durumuyla karşı karşıya kalmışlardır.¹¹⁴ Nitekim

¹¹¹ el-Mâide 5/66-67. Ayette yer alan "Rab'lerinden kendilerine indirilen" ifadesi, İslâm âlimleri tarafından genellikle Kur'an ya da sonraki İbrânî peygamberlerine indirilen kitaplar şeklinde anlaşılmıştır. Bk. Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, IV, 304-5; Zemahşerî, *el-Keşşâf*, II, 269; Kurtubi, *el-Câmi'*, V-VI, 241.

¹¹² Amos 5:15; İşaya 10:20-23; Tsefanya 3:12-13.

¹¹³ Hezekiel 36:24-32; Yeremya 31:31-33.

¹¹⁴ "Kalplerinin katılaştırılması" ifadesi, Yahudilerin çoğunluğunun Hz. İsa'nın mesajına uymadıkları gerçeğinden hareketle Pavlus'un Mektupları'nda da İsrail'e nispetle kullanılmaktadır.

İslâm anlayışına göre son peygamber Hz. Muhammed'e tâbi olanlar da böyle bir azınlıktan ibaret olmaktadır.¹¹⁵

Seçilmişlik inancıyla bağlantılı olarak Yahudilere (ve Hıristiyanlara) izâfe edilen, “Biz Allah'ın oğulları ve sevgilileriyiz”, “Biz nasıl olsa bağışlanacağız”, “Bizden başkası cennete girmeyecek” şeklindeki ifadeler, Kur'an tarafından mesnetsiz iddialar olarak görülmekte, herkese işlediği amele uygun bir karşılığın, yani hak ettiği mükâfat veya cezanın verileceği belirtilmektedir.

Yahudiler ve Hıristiyanları “Biz Allah'ın oğulları ve sevgilileriyiz” dediler. De ki: “O halde niçin günahlarınızdan ötürü (Allah) size azap ediyor?” Hayır, siz de O'nun yarattıklarından birer insansınız. O dilediğini bağışlar, dilediğine azap eder...¹¹⁶

Kur'an'a göre imâmet, yani peygamberlik, Hz. Musa ve Hz. İsa da dahil olmak üzere, İbrânî peygamberlerinde ve son olarak da Hz. Muhammed'de gerçekleştiği üzere, İbrahim soyuna bahşedilmiş bir özellik iken;¹¹⁷ Allah'a

Fakat Kur'an'ın vurgusundan farklı olarak Yeni Ahid teolojisinde, İsrail'in tamamen reddedilmediği, sonunda tüm İsrail'in kurtulacağı inancı seslendirilmektedir (Romahlılara Mektup 11: 9). Nitekim, Evanjelik Protestan grupları tarafından hararetle savunulan ve II. Vatikan Konsili'nden sonra Katolik Hıristiyan teolojisinde de yer alan söz konusu inanış, tarihin sonunda tüm Yahudilerin İsa Mesih'i kabul etmelerini öngörmektedir. İlginçtir ki İslâm kaynaklarında da benzer inanışın Hıristiyanlara uyarlanmış şekli olan, dünyanın sonunda tüm Hıristiyanların İslâm'a geçecekleri şeklinde rivayetler mevcuttur.

¹¹⁵ Âl-i İmrân 3/113-15; el-A'râf 7/159. Söz konusu ayetlerde kendilerinden övgüyle bahsedilen “kitap ehli”nden bir grup, genellikle, Yahudi ve Hıristiyanlardan (hatta diğer din mensuplarından) İslâm'ı kabul eden kişiler ya da İslâm gelmeden önce yaşamış olan mümin kişiler olarak anlaşılmıştır. Bk. Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, III, 52-54; Fahreddin er-Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, VIII, 187-88; İbn Kesîr, *Tefsîrü'l-Kur'ân*, II, 87. Fakat söz konusu ayeti daha geniş manada, kendi dinlerinin gereğini yerine getirmek suretiyle iman ve sâlih amele uygun hareket eden mümin Yahudi ve Hıristiyanlar şeklinde anlayarak İslâm âlimleri de mevcuttur. Bk. Reşid Rızâ, *Tefsîru'l-menâr*, IV, 71-72; krş. Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, III, 51; Ebû Mansûr Muhammed el-Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'ân*, Hacı Selim Ağa Ktp., nr. 40, vr. 90a. Bu noktada Hz. Muhammed devrinde yaşayıp doğrudan onun tebliğine muhatap olan ve onun peygamberliğine yönelik delilleri Tevrat'tan çıkaracak kadar dinî bilgiye sahip olup buna rağmen Peygamber'e inanmamının ötesinde ona cephe alarak mücadeleye giren kitap ehlinin ileri gelenleri ile daha sonraki devirlerde ve hatta günümüzde yaşayan ve kendi dinî bilgileri doğrultusunda belli bir iman ve amel çerçevesinde hareket eden vicdan sahibi Yahudi ve Hıristiyan bireyler arasında ayrım yapmak gerekmektedir. Aksi takdirde Kur'an'ın Yahudi ve Hıristiyanlara nispetle eleştirdiği kurtuluşu kendi tekellerinde görme şeklindeki tavırın, aynı şekilde Müslümanlar tarafından ortaya konması gibi bir sonuç çıkacaktır. Nitekim, çoğu İslâm âliminin görüşü, bu insanlar doğru (dan) İslâm mesajına muhatap olmadan öldüklerinde kurtuluştan uzak olmayacakları yönündedir. Mesela bk. İmam Gazzâlî, *İslâm'da Mûsamaha (Faysalü't-tefrika beyne'l-İslâm ve'z-zendaka)*, çev. Süleyman Uludağ (İstanbul: Marifet Yayınları, 1990), s. 69-76.

¹¹⁶ el-Mâide 5/18. Ayrıca bk. el-Bakara 2/80-82, 94-96, 111-12; en-Nisâ 4/49-54; el-Cum'a 62/6-7.

¹¹⁷ Fahreddin er-Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, XXIX, 243-44.

yakınlık, İbrahim'in soyundan gelmenin değil (ister Yahudi, ister Hıristiyan, ister Arap ve hatta ister Müslüman olsun) Hz. İbrahim'in dinine uymanın, yani tevhidi imana sahip olmanın sonucu olmaktadır.

Doğrusu insanların İbrahim'e en yakın olanı, ona uyanlar, bu peygamber ve müminlerdir. Allah da müminlerin dostudur.¹¹⁸

Bu noktada zihinlere, söz konusu ölçütün Müslümanlara yönelik yeni bir seçilmişlik anlayışını gerektirip gerektirmeyeceği sorusu gelebilir. Nitekim Kur'an'da, aşağıda tartışılacağı üzere, böyle bir çıkarımı bir açıdan destekler ya da tamamen reddetmez görünen kimi ifadelere rastlamak mümkündür.

“Siz, insanlar için çıkarılmış en hayırlı bir ümmetsiniz”¹¹⁹

Bir nevi Müslüman seçilmişliğini ima eden söz konusu Kur'an ifadelerinin başında yukarıya alıntılanan ayet gelmektedir. Fakat hemen ayetin devamında “en hayırlı ümmet olma” vasfının dayandığı gerekçeleri sıralayan ve konumuz açısından büyük önem taşıyan bir açıklama yer almaktadır:

İyiliği emreder, kötülükten menedersiniz ve Allah'a inanırsınız. Eğer kitap ehli inanmış olsaydı, elbette kendileri için iyi olurdu. Onlardan inananlar da var ama çokları yoldan çıkmıştır.

Buna göre, hayırlı ümmet olma vasfı, belli bir nesepten gelmeyi ya da geçmişte kazanılmış dinî veya dünyevî bir statüyü esas alan tarihî-etnik bir düzlemde ele alınmamaktadır. Bilakis tamamen iman ve iyi amel esasları üzerine inşa edilmiş dinî-ahlâkî bir ölçüye göre tanımlanmaktadır. Aslında “en hayırlı ümmet” olarak nitelendirilen bu ümmetin vasıfları bununla da bitmemektedir. Bir başka ayette, “hayırlı” ümmet yerine “vasat” ümmet nitelemesi kullanılmaktadır:

İşte böylece sizin insanlığa şahitler olmanız, Resul'un de size şahit olması için sizi mutedil (vasat) bir ümmet kıldık.¹²⁰

Ayette geçen “mutedil ümmet” ifadesi, tefsirlerde genellikle orta yolu tutan ve aşırılığa kaçmayan, adil, dengeli ve faziletli, hayırlı ve ideal ümmet biçimlerinde izah edilmektedir.¹²¹ Buna göre söz konusu ümmet itikat, amel ve

¹¹⁸ Âl-i İmrân 3/68. Ayrıca bk. el-Bakara 2/135-36, 140.

¹¹⁹ Âl-i İmrân 3/110.

¹²⁰ el-Bakara 2/143.

¹²¹ Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, II, 6-7; Fahreddin er-Râzî, *Mefâithu'l-gayb*, IV, 97-99.

ahlâk konularında ifrattan ve tefritten kaçınan, yani hem bedene hem de ruha eşit olarak hitap eden bir akideyi benimsemiş ve dolayısıyla yaratılışın gereğini yerine getirme manasında –hepsi de birbirinin yerine geçen– adalet, dengelilik, fazilet ve hayır vasıflarını kendisinde toplamış bir ümmet olmaktadır. Bu ümmetin, söz konusu özellikleri dolayısıyla ve tıpkı geçmişte İsrailoğulları'nın kendi zamanlarındaki toplumlara örnek olması gibi, diğer ümmetlere şahit ve model olması hedeflenmektedir. Onun için de üçüncü bir vasıf olarak, onların (geçmiş ümmetlerin ardından) yeryüzüne “halife” kılındıkları ifade edilmektedir.¹²²

Bu noktada şüphesiz bahsi geçen ümmetin hangi ümmet olduğu ya da kimlerden oluştuğu sorusu gündeme gelmektedir. İslâm âlimleri arasında yaygın olan görüş, bu ümmetin Muhammed ümmeti olduğu yönündedir. Nitekim Resul'e, yani Hz. Muhammed'e atıfta bulunan bir önceki ayetin yanı sıra, Kur'an'da yer alan bir başka ifade de bu konuya ışık tutmaktadır:

O sizi seçti [ictebâkum]; din hususunda üzerinize hiçbir zorluk yüklemedi; babanız İbrahim'in dininde (de böyleydi). Peygamber'in size şahit olması, sizin de insanlara şahit olmanız için, O, gerek daha önce(ki kitaplarda), gerekse bu(Kur'an)da size “Müslümanlar” adını verdi...¹²³

Aslında bu ayette, söz konusu ümmeti diğer ümmetlere şahit kılan temel hususun, Müslüman isimlendirilmesinden de anlaşılacağı üzere, onlara teslimiyeti yani tevhidî imanı emreden, zorluk ve aşırılıktan uzak mahiyete sahip bir din olduğu vurgulanmaktadır. Yine ayette belirtildiği üzere, Kur'an'ın tebliğ ettiği İslâm dini, bu yönüyle İbrahim dinine özdeş bir özellik taşımaktadır. Yani Muhammed ümmetinin en hayırlı olarak isimlendirilmesi, tefsirlerde de vurgulandığı üzere, Yahudi ve Hıristiyan şeriatında yer alan ve söz konusu toplumların tarihî tecrübeleriyle bağlantılı olarak ortaya çıkan birtakım aşırılıklardan ve zorluklardan arındırılmış bir şeriata sahip olmalarıyla; dolayısıyla orta yolda bulunmalarıyla alakalandırılmaktadır.¹²⁴ Onun için Kur'an'da, Peygamber'in “kitap ehli”ne iyiliği emredip kötülükten menettiği, onlara temiz

¹²² en-Nûr 24/55.

¹²³ el-Hac 22/78. Diğer milletlere şahit ve rehber olma ifadesi İşaya kitabında İsrailoğulları'na atıfla kullanılmaktadır. Bk. 42:6-7; 43:10; 55:4-5.

¹²⁴ Fahreddin er-Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, IV, 97; Kurtubî, *el-Câmi'*, II, 153-54; Reşid Rızâ, *Tefsîrû'l-menâr*, II, 4-5. Bir durumu ve oluşu (teslimiyet), dolayısıyla tarih üstü bir gerçekliği ifade eden “İslâm” kelimesi ile, daha ziyade bir grubu veya şahsı esas alan ve oluşumunda büyük rol oynayan tarihî tecrübeleri de vurgulayan “Yahudi”lik ve “Hıristiyan”lık kelimeleri arasındaki fark, ilgili din ve şeriatların mahiyeti hakkında yapılan söz konusu tespiti desteklemektedir.

şeyleri helâl ve pis şeyleri haram kıldığı, gerek Rabb'in (imtihan veya ceza maksadıyla) gerekse geleneklerinin kendilerine yüklediği ağırlıkları ve zincirleri üzerlerinden kaldırıp attığı, yani onları orta yola ve adalete, Hz. İbrahim'in de vazetmiş olduğu "hanif" ve "fitrat" dinine çağırıldığı ifade edilmektedir.¹²⁵

Nitekim, Kur'an'ın çeşitli ayetlerinde Yahudilerin aslında helâl olan kimi şeyleri kendilerine haram kılmak veya aşırı gitmelerinin cezası olarak onlara bazı helâllerin haram kılınması suretiyle dinlerini kendilerine zorlaştırdıkları ifade edilmektedir.¹²⁶ Ayrıca Hz. İsa'nın da Hz. Muhammed'den önce, bu söz konusu haramlardan bir kısmını helâle çevirmek üzere İsrailoğulları'na gönderilmiş bir elçi olduğu belirtilmektedir.¹²⁷ Bu noktada, erken dönem Hıristiyan öğretisini şekillendiren Pavlus'un, günaha sevk edici olarak nitelendirdiği (Musevî) "şeriat" ile kurtuluşu temsil ettiğine inandığı (İsevî) "iman" hususları arasında zulmet-rahmet biçiminde bir zıtlık öngörmek suretiyle, Hz. İsa'ya benzer bir misyon atfettiği gerçeğine dikkat çekmek yerinde olur.¹²⁸ Fakat, Kur'an açısından bakıldığında dinde aşırılık durumu sadece Yahudiler için değil Hıristiyanlar için de geçerli olmaktadır. Buna göre Hz. İsa'nın, Yahudilere ait önceki aşırılığı dengeleyici mahiyetteki mesajına rağmen, genel olarak Hıristiyanlar da farklı tür bir aşırılık (İsa Mesih'in tanımlanması ve bedeninin reddi) içerisine düşmekle eleştirilmektedir.¹²⁹

Yukarıda yer alan açıklamalar doğrultusunda ele alındığında, Hz. Muhammed ümmetinin en hayırlı ümmet olarak nitelendirilmesi, Kur'an'ın ifadesiyle, ikmale erdirilmiş ve insan fitratına uygun, yani her açıdan mükemmel bir şeriate sahip olmaları ve kendilerine gerek iman gerek amel noktasında orta yolu öğütleyen bu şeriatı hayatlarına geçirmeleri hususundan kaynaklanmaktadır. Bu manada söz konusu ayet, hem (ilk İslâm cemaati tarafından) gerçekleştirilmiş bir realiteye hem de (sonraki Müslüman cemaatler için ön-görülen) bir ideale işaret etmektedir.¹³⁰ Bu sebeple hayırlı olma vasfının sadece Muhammed ümmeti için mi ve hatta bu ümmetin tamamı için mi geçerli

¹²⁵ el-A'râf 7/157; er-Rûm 30/30.

¹²⁶ Âl-i İmrân 3/93; en-Nisâ 4/160-61; el-En'âm 6/146; Yûnus 10/59; en-Nahl 16/118; krş. el-Mâide 5/3, 87-88; el-En'âm 6/140, 145; en-Nahl 16/115-16. Rabbinik, Yahudilik tarafından geliştirilen, fakat doğrudan Tevrat'a dayanmadığı için Karâiler tarafından bir kısmı kabul edilmeyen, teferruatlı "koşer" (helâl yiyecek) kuralları bu kapsamda görülebilir.

¹²⁷ Âl-i İmrân 3/49-50; el-Mâide 5/110.

¹²⁸ Romalılara Mektup 3:20; 4:15; 6:4, 14; 7:4-25; Korintoslulara II. Mektup 3:12-18.

¹²⁹ en-Nisâ 4/171; el-Mâide 5/72-73; et-Tevbe 9/31; el-Hadîd 57/27.

¹³⁰ Krş. Âl-i İmrân 3/104.

olduğu noktasında İslâm âlimleri arasında görüş ayrılıkları söz konusudur. Erken dönem müfessirlerinden Taberî bu noktada üç ayrı görüş zikreder. Buna göre, hayırlı ümmet: 1. Sahâbilerden belli bir topluluğu (muhacirler, ensar vs.), 2. Genel olarak Muhammed ümmetini veya, 3. Ayette yer alan sıfatları taşıyan her ümmeti ifade etmektedir.¹³¹ Müslüman (müslim) isminin, önceki peygamberlerin şeriatlarına uyan müminler için de kullanıldığı ve yukarıya alıntılanan Hac sûresinin ilgili ayetinde de belirtildiği üzere, Kur'an'ın Müslüman hitabının geçmiş, mevcut ve gelecekteki tüm müminlere yönelik olduğu göz önünde bulundurulduğunda,¹³² hayırlı ümmet nitelemesinin geniş manasıyla geçmişteki müslim/mümin grupları da kapsadığını düşünmek yanlış olmasa gerektir. Diğer taraftan vasat ümmet ile kastedilen ümmetin Muhammed ümmeti olduğunu kabul edenlere göre, bu vasıflandırma farklı sebeplere veya keyfiyete dayandırılmaktadır. Genel görüşe göre Muhammed ümmeti, iman etmeleri ve iyiliği emredip kötülükten sakındırma şartını yerine getirmeleri sebebiyle veyahut sûresince vasat ve dolayısıyla hayırlı ümmet olurken, kimi âlimlere göre sebep en çok müminin Muhammed ümmeti içerisinde çıkmasıyla veya geçmişteki bütün ümmetleri tamamlamaları ve onların en sonuncusu olmalarıyla alakalı görülmektedir. Buna bağlı olarak Muhammed ümmeti tabiri genellikle bu ümmet içindeki mümin ve sâlih kişiler şeklinde anlaşılmıştır.¹³³ Tüm bu yorumları bir arada değerlendirecek olursak, son peygambere ve mükemmel şeriata sahip olan Muhammed ümmeti, artık kendilerinden sonra yeni bir ümmetin gelmeyeceği, yani son ümmet olmaları sebebiyle (potansiyel manada) ve iman ile sâlih amel üzere buldukları sürece (gerçek anlamda) en hayırlı ümmet nitelemesinin muhatabı olmaktadır.

Bununla birlikte, Tevrat ve Yahudi geleneği tarafından İsrailoğulları'na yüklenen ve daha sonra kilisenin şahsında gerçekleşen "yeni İsrail" tanımlamasıyla Hıristiyanlığa da taşınan "seçilmişlik" anlayışına benzer şekilde, İslâm ümmetinin seçilmişliğinden bahseden bazı İslâmî yorumların da mevcut olduğunu belirtmek gerekir. Yahudi seçilmişliğinin daha ziyade nesebe dayalı bir tanımı esas alması, önce veya sonra gelen başka milletlerin ya da ümmetlerin de seçilmiş olabileceği ihtimalini kabul etmemesi gibi hususlar bir

¹³¹ Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, III, 43-44.

¹³² Bk. dn. 81.

¹³³ Fahreddin er-Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, VIII, 178; Kurtubî, *el-Câmi'*, IV, 170-73; Reşid Rızâ, *Tefsîrü'l-menâr*, IV, 57-58; Elmâlılı, *Hak Dini*, II, 409-10.

yana,¹³⁴ bir noktadan bakıldığında bu üç farklı (Yahudi, Hıristiyan ve kısmen Müslüman) seçilmişlik anlayışları ya da yorumları arasında belirgin paralellikler göze çarpmaktadır. İsrail'in seçilmişliğiyle ilgili olarak Yahudi geleneği içerisinde sıklıkla tekrarlanan bir tema, Tanrı'nın İsrail'e yönelik ezeli sevgisidir.¹³⁵ Söz konusu sevgi faktörünü rasyonelleştirme adına Rabbinik literatürde sıklıkla tüm milletler içinden sadece İsrail'in Tevrat'ı kayıtsız şartsız kabul ettiği şeklinde bir gerekçe yer alır. Bu argümanın bir ileri boyutu ise bütün milletler arasından ancak İsrail kavmi Tevrat'ı almaya layık olduğundan veya Tanrı Tevrat'ı sadece onların kabul edeceğini bildiğinden Yüce olan, dünya yaratılmadan önce İsrail'i seçip kendisine kutsal kavim yapmış ve onlara Tevrat'ı emanet etmiştir, şeklindeki inanıştır.¹³⁶

Ezeli bir seçilmişlik anlayışı, Yuhanna İncili ve Pavlus'un Mektupları'ndan hareketle, Hıristiyan gelenek içerisinde ve özellikle Protestan teolojilerde de seslendirilmektedir. Kısaca ifade etmek gerekirse, Tanrı'nın çocukları ve semavî ailesinin bir parçası olma manasında seçilmişliğin ve kurtuluşun, ancak İsa Mesih'te (ve kilisenin aracılığında) tezahür eden Tanrı'nın kurtarıcı lütfuna iman yoluyla elde edilen ve kaybedilmesi mümkün olmayan bir özellik olduğu hemen tüm Hıristiyan teolojilerinde yer alır. Fakat söz konusu seçilmişlik inancı, bilhassa Calvinist ekol tarafından insan iradesini neredeyse sıfırlayan bir düzleme oturtulmaktadır. Bu anlayışa göre seçilmişlik ve buna bağlı kurtuluş, hiçbir şekilde insan iradesine ve fiillerine bağlı olmayıp tamamen Tanrı'nın hür iradesinin bir sonucu olarak ezelden belirlenmiş bir durumu ifade

¹³⁴ Kur'an'da, İsrail soyundan gelmeyen birinin (son) peygamberlikle görevlendirilmesi hususunda Yahudilerin ya da en azından dönemin Yahudilerinin tahammülsüzlük ve kıskançlık gösterdiği ifade edilmektedir. Bk. el-Bakara 2/90; en-Nisâ 4/54. Sanıyorum bu noktada Kur'an, tamamen politeist bir dönem ve coğrafya içerisinde İsrailoğulları'nın tevhid üzere seçilmesini ve âlemlere üstün kılınmasını doğrularken, aynı İsrailoğulları'nın devamı olan dönemin Yahudilerinin sahip oldukları söz konusu tevhid geleneğine ve ilâhî vahye rağmen putperest müşriklerle birlik olmak suretiyle Hz. Muhammed'in tevhid mesajına cephe almalarını eleştirmektedir. Kur'an'a göre bu tavır, tevhid üzere seçilmişliğin Yahudiler tarafından bir nevi etnik seçilmişliğe dönüştürülmüş olduğu anlamına gelmektedir. Bununla birlikte modern dönemde, seçilmişlik doktrininin artık geçerli olmadığı savunan Yahudi teologların yanı sıra, klasik Yahudi seçilmişliği doktrini yerine farklı milletlerin de farklı açılardan misyona sahip olduğunu savunan "çoklu seçilmişlik" (multiple election) ya da "çoklu misyon" (multiple vocation) tarzında alternatif görüşler ileri sürülmüştür. Mesela bk. Mordechai Kaplan, *The Meaning of God in Modern Jewish Religion* (New York: Reconstructionist Press, 1962), s. 84; Dan Cohn-Sherbok, *Modern Judaism* (London: Macmillan, 1996), s. 128.

¹³⁵ Neşîdeler Neşîdesi 2:9; 'Abodah Zarah 2b; *Leviticus Rabbah* 36:4; *Numbers Rabbah* 1:9; 2:3; 11:2; *Cantata Rabbah* I, 14:2; II, 16:1.

¹³⁶ *Sifre Deuteronomy* 311; *Genesis Rabbah* 1:4; *Exodus Rabbah* 1:1; 30:9; *Deuteronomy Rabbah* 8:7; krş. *Exodus Rabbah* 27:9; *Numbers Rabbah* 14:10.

etmektedir. Diğer bir ifadeyle konu –Yahudi inancındaki “Yahudi doğmak” ilkesi yerine– “seçilmiş doğmak” biçiminde ortaya konulmaktadır.¹³⁷ Calvinist inanca göre insanoğlu zaten doğuştan günahkâr ve dolayısıyla cehennemlik olduğundan, seçilmeyenler hak ettikleri sonucu elde etmekte (ilâhî adalet), seçilenlerse hak etmemelerine rağmen ilâhî ayrıcalığın muhatabı olmaktadır (ilâhî lütuf).¹³⁸

Benzer biçimde, “Ey Muhammed ümmeti, Allah sizi diğer ümmetler üzerine seçmiş, sizi üstün ve şerefli kılmış, en şerefli elçiyi ve en mükemmel şeriatı size vermiştir”¹³⁹ şeklindeki ifade de, Müslümanlara atıfla bir nevi ezeli seçilmişlik anlayışını çağrıştırmaktadır. Tabii ki burada söz konusu ifadenin iki muhtemel okunuşu arasındaki farklılığın altını çizmek gerekir. Bu muhtemel okunuşlardan birincisine göre Allah, Muhammed ümmetini seçip diğer ümmetler üzerine üstün kıldığı için onlara en şerefli elçiyi ve en mükemmel şeriatı vermektedir. Diğer bir ifadeyle, Tanrı’nın en şerefli elçisi ve en mükemmel dini, yine Tanrı’nın en üstün kıldığı ümmete layık görülmektedir.¹⁴⁰ İkinci okuyuşa göre ise anlam, hem en mükemmel şeriate hem de bu şeriatın taşıyıcısı olan ve bu açıdan en büyük şerefe sahip bulunan Hz. Peygamber’e muhatap olmaları açısından Muhammed ümmetinin diğer ümmetlerden üstün konumda yer alması şeklinde olmaktadır. Dolayısıyla ilk okuyuşa göre üstünlük en mükemmel şeriate ve en şerefli Peygamber’e muhatap olmanın “sebebi”, ikinci okuyuşa göre ise “sonucu” olmaktadır.

Yukarıda değinildiği gibi, aslında bu iki farklı okuyuşu Yahudilik’te anlaşıldığı şekliyle seçilmişlik doktrinine uygulamak da mümkündür.¹⁴¹ Fakat Yahudi geleneğinde seçilmişlik bir yorum değil, başlangıcından günümüze kadar Yahudi dininin ve kimliğinin merkezinde yer alan bir doktrindir. Bu doktrini, en azından Kur’an açısından, problemlili kılan nokta ise seçilmişlik veya üstünlük vasfının her hâlükârda ve sonsuza dek tek bir dinî-etnik grubun

¹³⁷ Yuhanna 6:44; 15:16; Romalılara Mektup 8:29-30; Efeslilere Mektup 1:5-6, 11-12.

¹³⁸ Krş. “Kim iyilik ederse, ona o (getirdiği)nin on katı vardır. Kim kötülük getirirse, sadece onun dengiyle cezalandırılır, onlar haksızlığa uğratılmazlar” (el-En’âm 6/160). Bu noktada, “Allah dilediğini hidayete erdirir” şeklinde ortaya konulan ve Tanrı’nın –insan iradesini devre dışı bırakmadan– nihai iradesini vurgulamak üzere kullanılan Kur’anî ifadelerle, söz konusu katı ilâhî determinizmi birbiriyle karıştırmamak gerekir. Kur’an’ın öngördüğü ilâhî irade anlayışı ve hidayet kavramıyla ilgili olarak bk. Y. Ş. Yavuz, “Hidâyet,” *DİA*, XVII, 473-77; ayrıca bk. İbn Kesîr, *Tefsîrü'l-Kur’ân*, VII, 183.

¹³⁹ İbn Kesîr, *Tefsîrü'l-Kur’ân*, V, 451.

¹⁴⁰ Krş. *Deuteronomy Rabbah* 8:7.

¹⁴¹ Bk. Gürkan, “The Jewish Concept of Chosenness,” s. 58-62.

tekelinde bulunmasıdır. Hıristiyan inancı söz konusu olduğunda ise, yukarıda işaret edildiği üzere, seçilmişlik (ve kurtuluş) tek bir etnik gruba hasredilmekle birlikte adeta doğuştan getirilmiş ve değişmez bir özelliğe indirgenmektedir. Buna paralel olarak, Yahudi ve Hıristiyanların seçilmişlik iddialarıyla ilgili olarak Kur'an'da yer alan tespitler, ilgili geleneklerde –en azından belli dönem(ler) ve ekol(ler) itibarıyla– hâkim görüş olarak yer alıp aynı zamanda Hz. Muhammed döneminde Arap yarımadasında yaşayan Yahudi ve Hıristiyan grupların devam ettirdiği birtakım inanış ve iddialar doğrultusunda ortaya konulmaktadır. Diğer bir ifadeyle, söz konusu Kur'anî tespitler, genel manada seçilmişlik inancı ile alakalı olarak Yahudi ve Hıristiyan kutsal literatüründe yer alan inanışlara, özel manada ise Kur'an'ın indiği dönemdeki ilk Müslümanların muhatap olduğu Yahudi ve Hıristiyanlar arasında revaçta olan görüşlere dayanmaktadır. Yahudi geleneğinde seçilmişlik ve kurtuluş kavramlarıyla bağlantılı olarak çok çeşitli ve evrensel tarzda ortaya konulmuş görüş ve yorumlar da yer almakla birlikte,¹⁴² Kur'an tarafından Yahudilere nispet edilen, “Biz Allah'ın oğulları ve sevgilileriyiz”, “Biz nasıl olsa bağışlanacağız”, “Bizden başkası cennete girmeyecek” şeklindeki iddialar, Yahudi Kutsal Kitap literatüründe yerini alan inanç ve ifadelerdir.¹⁴³ Söz konusu ifadeler, Kur'an tarafından, İsrailoğulları'nın bir dönem kendi zamanlarının toplumlarından daha üstün ve seçkin bir konumda yer almaları şeklindeki dinî-tarihî bir vâkıanın bir nevi kayıtsız şartsız Yahudi seçilmişliği ve üstünlüğüne dönüştürülmüş olduğuna

¹⁴² Mesela bk. Amos 9:7; Sanhedrin 39a, 105a. Sanhedrin 105a'da bir Mezmur pasajından hareketle (9:17) diğer milletlerin öbür dünyadan payı olup olmadığı konusunda iki farklı görüşe yer verilir. Bir görüşe göre gerek İsrailoğulları'ndan gerekse diğer milletlerden günahkârlar cehenneme girerken geri kalan insanlar öteki dünyaya (yani cennete) hak kazanacaklardır. Diğer görüşe göre ise günahkârlıkla vasıflandırılan tüm milletlerin cehennemlik olması söz konusudur.

¹⁴³ Mesela bk. İşaya 44:21-22; Pesahim 118b; Berakoth 32b, 8b, 10a; 'Erubin 19a; Baba Bathra 10a; Rosh ha-Shana 17a; *Exodus Rabbah* 32:7; *Numbers Rabbah* 2:13; 7:8; 11:2; *Deuteronomy Rabbah* 3:4; 5:7; *Cantata Rabbah* I, 14:2; II, 16:1; VIII, 12:1; *Sifre Deuteronomy* 96, 308; krş. Amos 9:10; I Enoch 91: 9-10; Sanhedrin 10:1. Bu noktada belirtmek gerekir ki, Rabbinik literatürde, bilhassa diğer milletlerle mukayese edildiğinde, idealize edilmiş, homojen ve kolektif bir İsrail tanımlaması baskın olup söz konusu İsrail'in, tüm günahlarına rağmen Tanrı katında sahip olduğu ayrıcalık, meziyet ve üstünlük sıklıkla vurgulanmakla birlikte; aynı literatür pratikte oldukça heterojen ve çoğunluğu dinî emirler konusunda bilgisiz ve gevşek bireylerden oluşan bir İsrail yapılanmasına ve birtakım muğlak algılara yer verir. Geniş bilgi için bk. Stern, *Jewish Identity in Early Rabbinic Writings*, s. 114-38. Dolayısıyla yukarıda atıf yapılan Kur'an pasajlarını, bizzat Yahudi literatürü tarafından işaret edilen realiteye, yani genel olarak Yahudilerin Tevrat emirlerine uyma noktasında gösterdikleri gevşekliğe rağmen, bilhassa dönemin Yahudileri tarafından öne çıkarılan idealize edilmiş İsrail söylemi ve Yahudi üstünlüğü iddiası karşısında ortaya konmuş eleştiriler olarak anlamak isabetli olacaktır.

işaret olarak anlaşılmaktadır. Kur'an'ın indiği dönemde yaşayan Yahudi (ve Hıristiyan) din adamları tarafından, özellikle Hz. Muhammed'in gerçek ve son peygamber olduğunu bilmelerine rağmen,¹⁴⁴ teşvik edilen bu tür inanış ve uygulamalar Kur'an'da hak dine zıt ifadeler olarak görülmektedir.¹⁴⁵ Gerek Müslümanlar gerekse kitap ehli, bu tür iddialardan sakındırılmaktadır. Bizzat Kur'an'ın reddettiği söz konusu seçilmişlik doktrinini İslâm ümmetine uygulaması, yani Yahudi ve Hıristiyanlar adına reddettiği şeyi Müslümanlar adına hoş görmesi ise mümkün görünmemektedir.

Kur'an'ın genel vurgusundan çıkarılacak sonuç, İslâm ümmetinin gerçek manada "İslâmlaştığı" müddetçe hayırlı ümmet olduğu ve olacağı şeklindedir. Diğer bir ifadeyle, en hayırlı ümmet şeklindeki nitelendirmede sabit ve merkezî konumdaki unsur "İslâm dini" olurken, ümmetin kendisi buna bağlı ve izafi bir konumda yer almaktadır. Nitekim değişmez bir vasfı, saf ve halis oluşu ifade eden "istifâ" fiili Kur'an'da İslâm dini için kullanılmakta, bu dine tâbi olan ümmet söz konusu olduğunda ise özel olarak seçilmişlik ve buna paralel "sâfiyet" vasfından ziyade, genel anlamda seçilmişlik ve buna bağlı "görevlendirme" durumunu vurgulayan "ictibâ" fiili tercih edilmektedir; tıpkı İsrailoğulları için de şartlı ve göreceli bir manaya işaret eden "tafdil" ve "ihtiyâr" kelimelerinin tercih edilmesi gibi.¹⁴⁶ Dolayısıyla, ilgili ayetlerde Muhammed ümmetine yüklenen misyon, daha önce İsrailoğulları için de geçerli olduğu gibi, üstünlük iddiası ile Tanrı'nın önünde kendilerine ayrıcalıklı bir statü biçmek ya da diğer ümmetleri yargılamak değildir. Bilakis söz konusu misyon, taşımaları gereken vasıflar sebebiyle hem Allah adına diğer milletlere hem de diğer milletler adına Allah'a şahitlikte bulunmaktır. Bu ümmetin, Allah adına diğer milletlere şahit olmaları, Yaratıcı'nın tüm insanlığa gönderdiği fitrat/Hanîf/İslâm dinini kendi hayatlarına uygulamak, yani iman, sâlih amel ve en önemlisi itidal vasıflarına sahip olma noktasında mükemmel bir örnek olan Hz. Peygamber'e uymak suretiyle bu dünyada diğer ümmetlere insanlık modeli oluşturmaları demektir. Söz konusu milletler adına Allah'a şahitlikte bulunmaları ise, her bir milletin kendilerine gönderilen elçiler ve peygamberler aracılığıyla hak dinle ilgili gerekli tebliğe, müjde ve uyuya muhatap olduklarına ahiret gününde tanıklık etmeleri demektir.¹⁴⁷

¹⁴⁴ "Kendilerine kitap verdiklerimiz, onu oğullarını tanıdıkları gibi tanırlar, ama yine de onlardan bir grup, bile bile gerçeği gizlerler" (el-Bakara 2/146; Âl-i İmrân 3/70-71).

¹⁴⁵ el-Bakara 2/80-82, 94-96, 111, 146; Âl-i İmrân 3/70-71; en-Nisâ 4/49-54; el-Cum'a 62/6-7.

¹⁴⁶ Bk. el-Bakara 2/132; el-Hac 22/78.

¹⁴⁷ Elmalılı, *Hak Dini*, I, 432-33.

Sonuç olarak, Kur'an açısından İsrailoğulları'nın seçilmişliği ve üstünlüğü hadisesi, geçmişte ve belli şartlar doğrultusunda gerçekleşip tamamlanmış bir olgu şeklinde ortaya konurken, İslâm ümmetinin en hayırlı ümmet vasfını taşıması ise onların prensipte ve pratikte İslâm dinini temsil etme kabiliyetlerine dayandırılmaktadır. Diğer taraftan, Kur'an'ın Yahudi ve Hıristiyanlarla, özellikle de onların seçilmişlik inançlarıyla ilgili olarak ileri sürdüğü eleştiriler, Müslümanların, kendileriyle ortak birçok dinî inanç ve uygulamaya sahip oldukları ve "kitap ehli" statüsünde bulunan Yahudilerle ve aynı şekilde Hıristiyanlarla iyi bir diyalog içerisinde bulunmalarına hiçbir şekilde engel teşkil etmemektedir. Bilakis Kur'an, en başta ifade edilen tevhid vurgusundan hareketle Müslümanları bu yönde teşvik etmekte ve ortak tevhid paydasında buluşmaya yönelik telkinde bulunmaktadır:

Kitap ehliyle, –haksızlık edenleri dışında– en güzel tarzda tartışın ve deyin ki: "Bize indirilene de size indirilene de inandık. Tanrımız ve Tanrınız bir-
dir, biz de O'na teslim olanlarız..."¹⁴⁸

¹⁴⁸ el-Ankebût 29/46-47.